

Förstudie psalmboksrevision – slutrapport			KS 2020–0614
Ann-Katrin Bosbach/Henrik Tobin	2021-01-26	Ange beteckning	Ange version

Förstudie inför psalmboksrevision för Svenska kyrkan

Denna förstudie består av tre delar: Först kommer en inledande Sammanfattning. Den innehåller i ett koncentrat förstudiens innehåll. Därefter följer Utgångspunkter med Huvudförslag. Denna del utgör huvudtexten, nödvändig för förståelsen av arbetsprocessen. Slutligen kommer en Fördjupning. Här finns ett antal bilagor som vidgar perspektiven. Några avsnitt i Utgångspunkter respektive Fördjupning har samma rubrikformulering; i dessa fall utgör versionen under Utgångspunkter en förkortning av motsvarande text under Fördjupning.

Innehåll

Förstudie inför psalmboksrevision för Svenska kyrkan	1
SAMMANFATTNING.....	4
UTGÅNGSPUNKTER MED HUVUDFÖRSLAG.....	6
Uppdraget.....	6
Flödesplan	7
Psalmanvändning i Svenska kyrkan (enkät)	8
Psalmboken och ekumeniken.....	9
Psalmboken och upphovsrätten.....	11
Psalmboken och upphovsrätten – en orienteringskarta.....	11
Psalmboken och upphovsrätten – kommentarer	12
Psalmboken, upphovsrätten och kostnadsfrågorna – en orienteringskarta	13
Psalmboken, upphovsrätten och kostnadsfrågorna – kommentarer.....	13
Vägar till revision.....	14
Huvudförslag.....	14
Rekommendation	14
Två parallella spår	15
Några förtydliganden	15
Reflektioner.....	16
Psalmboken, delar och helhet.....	16
Psalmbokens utformning och revisionens vägval.....	17
Avslutande reflektioner.....	17
Kommunikationsinsatser.....	19
Bakgrund och syfte	19
Målgrupper.....	19
Kommunikationsmål.....	19
Inriktningsbeslut.....	21
Bakgrundsbeskrivningar	22
Psalmsångens glädje – kyrkans andning.....	22
Psalms kontext och historia.....	22
Psalmen som tidsspegel.....	25
Vägen till 1986 års psalmbok.....	27
FÖRDJUPNING	28
Bilaga 1 Psalmens kontext och historia	28
Formande historia.....	28
Den tidiga kyrkan.....	29
Medeltidens kyrkosång i Europa.....	31
Svensk psalmhistoria från 1500-talet.....	32
Psalmböcker och kyrkolag	33
Katolsk återkomst.....	33
Utvecklingen efter 1695 års psalmbok.....	34

Bilaga 2 Psalmen som tidsspegel	36
Realism.....	36
Nominalism.....	37
En sjungande kyrka	38
Bilaga 3 Vägen till 1986 års psalmbok	40
Bilaga 4 Psalmanvändning i Svenska kyrkan	43
Enkäten och svaren	43
Enkäten för ideella	44
Enkäten för ungdomsgrupp och kör.....	44
Enkäten för anställda.....	44
Enkäten för kyrkomusiker.....	45
Slutsatser	45

SAMMANFATTNING

Sedan *Den svenska psalmboken* 1986 infördes har en rad motioner till kyrkomötet behandlat psalmboksfrågor. Kyrkomötet 2016 beslöt ge kyrkostyrelsen ett tvåfaldigt uppdrag: dels säkerställa att kyrkohandbok och psalmbok fungerar tillsammans, dels förbereda för revidering och utökning av *Den svenska psalmboken* 1986. Kyrkomötet 2018 beslöt ”uppdra till kyrkostyrelsen att inhämta synpunkter från kyrkomötet på sitt förslag till direktiv, tidsplan och andra ramar för arbetet med en revision av *Den svenska psalmboken* innan det inleds.”

Uppdragen till kyrkostyrelsen har resulterat i en förberedelseprocess i två steg: förarbete respektive förstudie. Förarbetet slutrapporterades 2019-03-01. Förstudien – detta dokument – utgör slutpunkten i förberedelsefasen.

Med begreppet *Den svenska psalmboken* 1986 avses i denna förstudie, om inget annat anges, den utgåva som beslutades av Svenska kyrkans kyrkomöte 1986 och som omfattar psalmerna 1–700. Tillägget (701–800) i den senaste Verbumutgåvan av *Den svenska psalmboken* 1986 är inte föremål för kyrkomötets beslut.

Förstudien presenterar ett *huvudförslag* till fortsatt hantering av revisionsprocessen. Förslaget bygger i sin tur på förstudiens avsnitt *Utgångspunkter*, som skisserar en kartbild över några av de många faktorer som påverkar revisionens utformning. Detta avsnitt reflekterar också över de operativa aspekterna, inklusive metoder, organisation, bemanning, resurstilldelning och kommunikation. Avsnittet avslutas med förslag till inriktningsbeslut. I en särskild bilagedel, *Fördjupning*, finns ett antal texter som dels fördjupar psalm- och psalmboksperspektiven, dels närmare redogör för den enkät som kortfattat presenterats under *Utgångspunkter*.

Förstudiegruppens huvudförslag till inriktningsbeslut innebär en process som består av två parallella spår: *Nya psalmer* (med två delar) samt *Revision av Den svenska psalmboken* 1986.

Nya psalmer. 1) Öppen inbjudan 2) Öppen inbjudan, specifika behov

Revision av *Den svenska psalmboken* 1986.

Omfattningen av och innehållet i revisionen påverkar tidsåtgången. Förstudien har valt att lägga fram tre alternativa tidsperspektiv. Vart och ett av dessa har en särskild profil. Vi har valt att kalla de tre alternativen Litet, Mellan eller Stort.

För spåret *Nya psalmer* innebär alternativen en ungefärlig omfattning om följande antal verk (psalmer):

- Litet: 100 verk
- Mellan: 175 verk
- Stort: 300 verk

För spåret *Den svenska psalmboken* 1986 handlar alternativen om följande aspekter:

- Litet: endast språkliga justeringar (teologi, ekumenik, språk och stil) inklusive eventuella musikaliska konsekvensändringar.
- Mellan: språkliga justeringar (teologi, ekumenik, språk och stil) inklusive eventuella musikaliska konsekvensändringar, samt att lyfta in och lyfta ut psalmer.
- Stort: språkliga justeringar (teologi, ekumenik, språk och stil) samt att lyfta in, lyfta ut och, vid behov, utöver språkliga justeringar även i andra avseenden revidera de psalmer som ska behållas. (Det kan i detta fall exempelvis handla om ett större antal revisioner, revisioner av grupper av psalmer och/eller revisioner av hela psalmer.)

De båda spåren är parallella och tänkta som självständiga processer. Dessa kan över tid resultera i en sammanhållen psalmbok, oavsett om denna helt eller delvis också publiceras digitalt.

Ett alternativ av typ Litet har 3–5 år som tidshorisont, medan alternativen Mellan eller Stort kan förväntas kräva uppskattningsvis 5–7 respektive 10–12 år. Kostnaderna i dagens penningvärde kan uppskattningsvis komma ligga i området mellan 24 miljoner kr och 86 miljoner kr. Exakta nivåer är dock beroende av en rad vägval som i dagsläget inte helt kan överblickas.

Spåret *Nya psalmer* består av två delar: dels av en öppen inbjudan att sända in nya psalmer utifrån grundläggande kriterier, dels av en likaledes öppen inbjudan att sända in psalmer som svarar mot specifika behov inom Svenska kyrkan. Insamlingen av nya psalmer bedöms kunna starta så snart nödvändiga beslut är fattade och upphovsrättsliga frågor respektive anpassning till offentlighetsprincipen klargjorts, något som svarar mot ett uppdamt behov av att ”komma igång”.

Spåret *Den svenska psalmboken* 1986 bedöms däremot kräva ett antal konkreta operativa förberedelser innan själva revisionsarbetet kan sättas igång: förhandlingar med upphovsrättsinnehavare, ställnings>taganden rörande ekumeniskt psalmmaterial, bildande av arbetsgrupper etcetera.

Ett genomförande av de två spåren som självständiga projekt innebär även att nya psalmer publicerade digitalt kontinuerligt kan användas av församlingarna. Den mer omfattande processen för genomförandet av revisionen av befintlig psalmbok kan därmed genomföras utan hast samtidigt som nytillkomna psalmer får prövas. Ett fristående digitalt och sammanhållet komplement med nya psalmer kan dessutom existera som psalmbank för en pappersutgåva, som med nödvändighet behöver ta hänsyn inte bara till själva psalmdelen, utan även måste relatera till bland annat evangeliebok, bönbok och kyrkohandbok i utdrag. Närmare överväganden och motiveringar till huvudförslaget finns i avsnittet Väger till revision.

När det gäller inriktningsbeslut och vägval rekommenderar denna förstudie i första hand val av följande alternativ från de två spåren:

- *Nya psalmer*: Alternativ ”Litet”
- *Den svenska psalmboken* 1986: Alternativ ”Mellan”

För närmare motiveringar se avsnittet Väger till revision.

UTGÅNGSPUNKTER MED HUVUDFÖRSLAG

Uppdraget

Kyrkomötet 2016 behandlade tre motioner som rörde psalmboksfrågor. Som svar på motion 2016:47 beslöt kyrkomötet ”uppdra till kyrkostyrelsen att till kyrkomötet komma med förslag till revidering och utökning av Den svenska psalmboken”.

Psalmboksfrågan fick i kyrkomötet 2018 en fortsättning genom motionen 2018:50, som föreslog kyrkomötet ”göra en fullständig revision” av Den svenska psalmboken 1986. Kyrkomötet beslöt som svar på motionen ”uppdra till kyrkostyrelsen att inhämta synpunkter från kyrkomötet på sitt förslag till direktiv, tidsplan och andra ramar för arbetet [...] innan det inleds.”

Förberedelseprocessen för en kommande revision har delats in i två faser. Den första fasen, en preliminär kartläggning, benämndes *Förarbete* och inleddes 2018. Förarbetet slutrapporterades i kyrkostyrelsen 2019-03-01.

Efter förarbetet gav kyrkostyrelsen klartecken att gå vidare med denna förstudie. En arbetsgrupp bestående av fem företrädare för olika kompetensområden påbörjade sitt arbete 2019-06-04. Gruppens medlemmar har varit Ann-Katrin Bosbach (biträdande enhetschef), Edith Skarke (upphovsrättsjurist), Karin Tillberg (teolog), Dag Tuvelius (kommunikatör) och Henrik Tobin (projektledare och musiksakkunnig).

Förstudien berör i huvudsak följande områden:

- Kunskapsinhämtning 1 (psalmbokens identitet och historia inklusive de processer som ledde fram till *Den svenska psalmboken* 1986)
- Kunskapsinhämtning 2 (en första undersökning av psalmanvändning i ett antal församlingar i Svenska kyrkans samtliga stift)
- Ekumeniska perspektiv
- Upphovsrättsfrågorna
- Kommunikation (intern och extern)
- Inriktningsbeslut

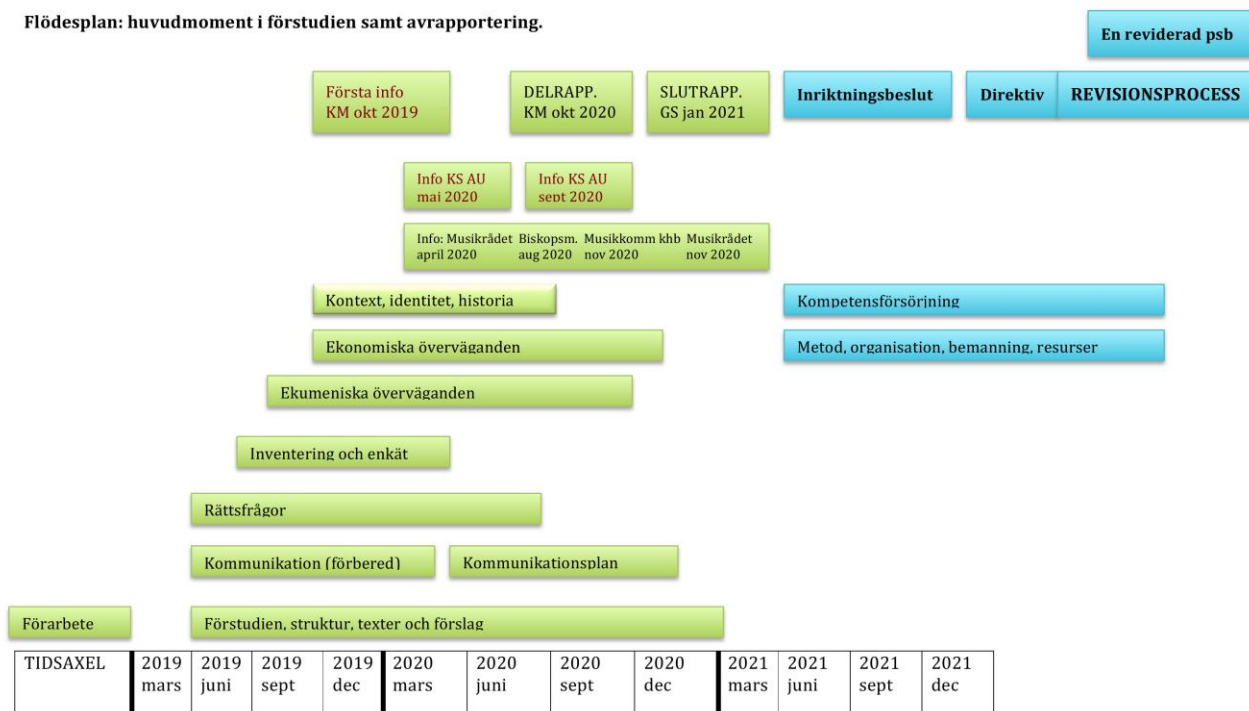
Förstudiegruppen har sedan starten genomfört 18 sammanträden och löpande arbetat med följande processer:

- Utredning av upphovsrättsliga förutsättningar för en psalmboksrevision
- Ekumeniska överläggningar och kontakter, bland annat via Sveriges kristna råd
- En första undersökning av psalmanvändning och psalmboksförväntningar i ett antal församlingar i samtliga stift inom Svenska kyrkan
- Kommunikationsinsatser och kommunikationsplaneringar
- Analys av ekonomiska aspekter kopplade till ett antal revisionsscenarier
- Vissa inventeringar av förhistorien inför tillkomsten av *Den svenska psalmboken* 1986

Flödesplan

Följande flödesplan visar förstudieprocessens innehåll och tidsföljd samt delprojektens inbördes relation (grön färg: avslutat projekt, blått: ännu ej påbörjat):

Flödesplan: huvudmoment i förstudien samt avrapportering.

Psalmanvändning i Svenska kyrkan (enkät)

En väsentlig del av denna förstudie består av kunskapsinhämtning kring psalmanvändning inom Svenska kyrkans församlingar. Här kan två angelägna områden urskiljas: ett ”kvalitetsperspektiv”, som handlar om hur man tänker kring psalmerna; det handlar om psalmens innehåll och funktion men också om framtida behov. Det andra området rör ”kvantitetsfrågan”, det vill säga hur psalmer faktiskt används (frekvensanalys), oavsett värdering av enskilda psalmer eller fält.

För själva förstudiens behov har det bedömts relevant att göra en inventering utifrån det förstnämnda kvalitativa perspektivet och att i detta skede begränsa sig till vissa kategorier av anställda samt ideella. Ett frågeformulär har sänts ut till församlingar i samtliga 13 stift efter att stiftens gudstjänsthandläggare föreslagit fem för stiftet representativa församlingar, sammanlagt 65 församlingar. Bland församlingarna finns representerade glesbygd, landsbygd, småstad, mellanstor stad och storstad samt förorter. Enkäten riktade sig till fyra särskilda kategorier, som inbegrep kyrkomusiker för deras särskilda kompetens inom detta område, övriga anställda, ungdomsgrupp och kör samt ideella i förekommande fall (några som svarade var kyrkvårdar och önskade en enkät för ideella).

Sammanlagt 45 församlingar har svarat (ca 69 procent). Enkäten för anställda omfattade sex frågor, på tre av frågorna gick det att markera flera alternativ, till fem av frågorna gick att skriva kommentar eller fritextsvar. I enkäten för kyrkomusiker ingick ytterligare en fråga. Enkäterna för ideella, körmedlemmar och ungdomsgrupp omfattade fyra frågor. Alla grupper skulle dessutom uppge vilket stift och vilken församling de representerade.

Bland dem som önskar en ny psalmbok efterlyser flera svarande en gallring, där psalmer som aldrig sjungs rensas ut. Vidare önskar en del svarande revision av äldre psalmer. Det har påpekats att gallring möjliggör plats för att kunna införliva psalmer från andra böcker i den röda psalmboken, däribland även från tillägget 701–800 (något som i så fall bland annat behöver godkännas av kyrkomötet). Flera svar efterlyser en översyn av notbild, med möjlighet att lägga till mer fullödiga ackordanalys samt att alla verser finns under notraden och eventuell möjlighet till att ändra tonart. I det framtida arbetet, när den faktiska revisionsprocessen är påbörjad behöver det också ytterligare utredas vilka digitala behov som finns i relation till psalmboken.

En utförligare beskrivning av inventeringen finns i Bilaga 4.

Psalmboken och ekumeniken

Det ekumeniska perspektivet i svensk psalmbokshistoria är på ett särskilt sätt gestaltat i *Den svenska psalmboken* 1986. Här är de första 325 psalmerna utvalda och godkända i en process ("Sampsalm") som omfattade 15 kyrkor och samfund.

En för kommande psalmboksrevision viktig fråga är på vilket sätt det ekumeniska arbetet kan få genomslag också i framtiden. Sedan 1986 har det ekumeniska fältet påtagligt förändrats, samtidigt som samhällsutvecklingen och de digitala mötesformerna öppnat för nya möjligheter men också utmaningar. När det exempelvis gäller ekumenikens förändring sedan 1986 kan flera sammanslagningar av samfund noteras. Nya samfund har också tillkommit och bidrar på olika sätt med delvis annan identitet, något som inte minst får genomslag i fråga om församlingens gemensamma sång.

Förstudien inledde under vintern 2020 ett ekumeniskt delprojekt med sikte på en uppdatering av de ekumeniska perspektiven i Sverige. Projektet har dels deltagit i en ekumenisk psalmkonferens med anledning av det nyutgivna bokverket *Psalternas väg*, dels inventerat vissa grundläggande frågeställningar tillsammans med de samfund som medverkade i en överläggning 2020-04-29 (digital med anledning av den aktuella pandemin). En planerad större sammandragning på en och samma geografiska plats har måst ställas in på grund av fortsatta pandemirestriktioner. Arbetsgruppen för förstudien bedömer dock att de erfarenheter och den information som hittills samlats är tillräcklig för förstudiens behov, men att en fördjupningskonferens möjligen kan behöva genomföras i själva revisionens inledningskede.

Överläggningen 2020-04-29 koordinerades av Sveriges kristna råd (SKR). Deltog gjorde representanter för Svenska kyrkan (delar av förstudiens arbetsgrupp), Ekumeniakyrkan, Pingst – fria församlingar i samverkan, samt representant för (tidigare) Metodistkyrkan respektive (tidigare) Svenska Baptistsamfundet. Information har därefter också inhämtats från representant för Stockholms katolska stift. Vid mötet behandlades tre huvudfrågor:

1. Vilken ställning har de 325 psalmerna i ert samfund?
2. Hur ser respektive samfund idag på ekumeniken; behövs en gemensam del?
3. Hur tänker respektive samfund kring en eventuell ny psalmbok?

De 325 psalmerna (Sampsalm). Rösterna från samfunden vittnar generellt om att en förskjutning skett där den tryckta psalmbokens ställning försvagats. I allt större utsträckning projiceras psalmer digitalt (på vägg, skärm eller duk). I detta sammanhang har det också påpekats att "lovsångsrepertoaren" inte självklart lämpar sig för att tryckas i en mer eller mindre officiell psalmbok, detta utifrån sångernas ofta korta "omloppstid". Från SKR:s sida framhålls att det är en stor tillgång med den ekumeniska psalmdelen från 1986 och att psalmdelen fyller en viktig funktion i de ekumeniska sammanhang som själavård i samverkan innebär. I sammanhanget kan det noteras att Stockholms katolska stift genom *Cecilia* (2013) – numera benämnd gudstjänstbok – har lämnat tanken på en särskild ekumenisk del, men behållit 171 psalmer från Sampsalmdelen och placerat dessa i Cecilias tematiska delar. Man har också påpekat att det även i de samfundsspecifika psalmboksdelarna finns psalmer som förekommer i flera samfunds psalm- och sångböcker.

Behövs en gemensam psalmboksdel? I överläggningen finns inget entydigt ställningstagande för eller emot en fortsatt gemensam psalmboksdel. Från något håll pekas på behovet av att visa på ett samlat kyrkligt perspektiv i en situation där många gudstjänstfirare inte har någon tydlig samfundsidentitet utan söker sig till en församling utifrån andra kriterier. En annan röst menar å andra sidan att man idag och på många håll inte har en tryckt psalmbok som referens för det ekumeniska materialet utan publicerar sånger genom andra kanaler, sånger som ofta har ett brett ekumeniskt perspektiv. Denna trend märks också på sina håll inom Svenska kyrkan. Ytterligare en röst menar att det vore "sorgligt" om det inte skulle finnas en gemensam del. Man kan notera att det i kyrkor och samfund utanför Sverige finns lösningar där psalmer för ekumenisk användning i psalmboken försetts med särskilt igenkännings-tecken, men att alla psalmer ingår i en löpande numrering och därmed inte delas upp på dubbla tematiska delar.

Ny psalmbok? Frågan om en ny psalmbok är för Svenska kyrkan och Ekumeniakyrkan på sonderingsstadiet. För Pingst – fria församlingar i samverkan är en tryckt (ny) psalmbok inte aktuell, inte heller för Stockholms katolska stift. En representant vid aprilmötet menar att det har ett pedagogiskt värde och är av betydelse för tradering av teologisk tradition att ha en bok med noter. I sammanhanget påpekas också att frågan om en tryckt psalmbok medför betydande ekonomiska investeringar (inklusive upphovsrättskostnader) som inte alla anser sig kunna bära.

Sammanfattning: De genomförda överläggningarna visar att det inte finns någon ekumenisk bred samsyn kring en fortsatt tydligt avgränsad ekumenisk psalmboksdel i en tryckt psalmbok. Detta gäller de samfund som har eller har haft en traditionell psalmbok. Det finns å andra sidan företrädare som framhåller att ett avgränsat ekumeniskt sångmaterial har betydelse både i vissa konkreta sammanhang och som en i någon mening gestaltning av det ekumeniska arbetet. Framtagande av en ny tryckt psalmbok får också några samfund att tveka av bland annat ekonomiska hänsyn. Samtidigt ger dock samtalen insikt om att de ekumeniska perspektiven är fortsatt centrala när det handlar om psalmfrågor.

Psalmboken och upphovsrätten

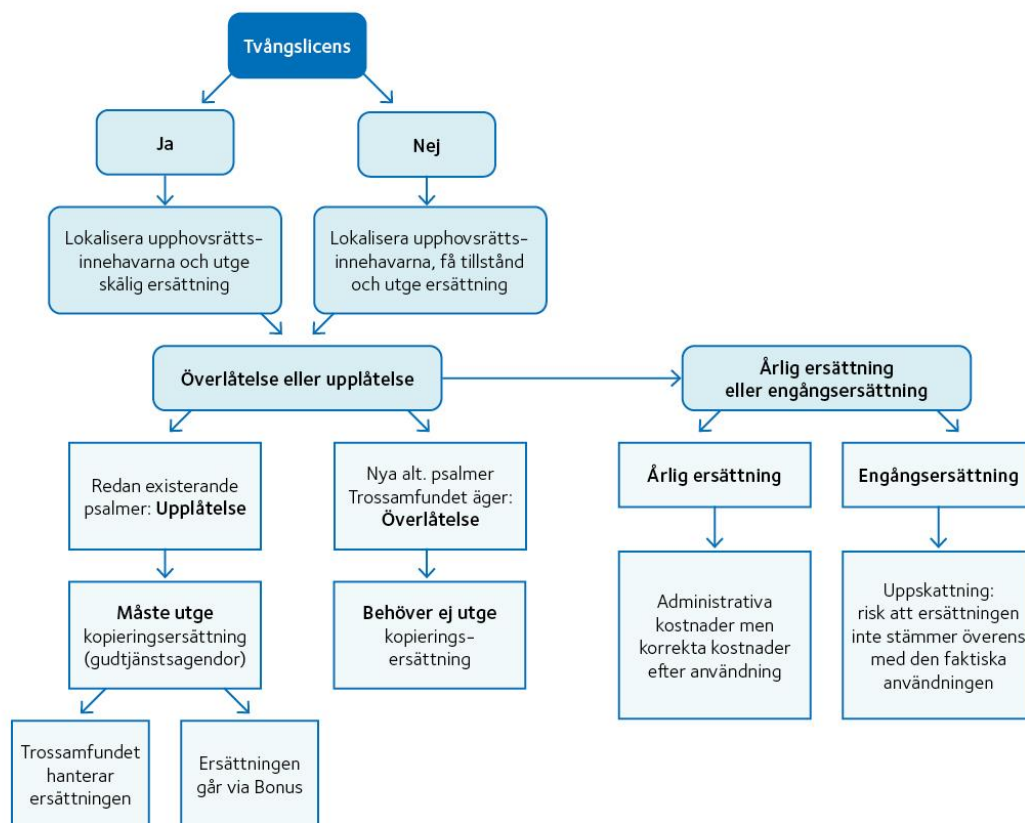
En kommande psalmboksrevision innefattar komplexa upphovsrättsliga aspekter. Här handlar det bland annat om hur upphovsrätten behöver beaktas vid själva arbetet, såsom ändringar (text, musik) eller vid överlåtelse och upplåtelse.

Frågor som rör det upphovsrättsliga arbetet kommer behöva hanteras även efter att revisionsarbetet är slutfört. Det handlar bland annat om licenser, royalties och fortlöpande dialog med förlag.

Några vägval som kommer att påverka upphovsrätten gäller antalet skyddade psalmer som kommer att användas, vem som ska inneha ansvaret för ersättningen till uphovsmännen samt huruvida *Trossamfundet Svenska kyrkan* ska äga verken eller endast inneha rätten att använda dem i psalmboken.

Här följer två orienteringskartor. Dessa ger schematisk och mycket förenklad information om dels konsekvenserna av det upphovsrättsliga regelverket, dels de faktorer som påverkar kostnadsbilden vid olika vägval.

Psalmboken och upphovsrätten – en orienteringskarta

Anm. Bonus står för Bonus Copyright Access, som är en bransch- och intresseorganisation för tillvaratagande av uphovsmännens och förlagens rättigheter.

Psalmboken och upphovsrätten – kommentarer

I detta sammanhang finns tre slag av verk som kan bli aktuella: helt nyskapade verk, redan skapade verk som skyddas av upphovsrätten och redan skapade verk som inte längre skyddas av någon upphovsrätt.

Nyskapade verk och överlåtelse

Nyskapade verk beställs av Trossamfundet. I den beställningen är det viktigt att det tydligt framgår vilka upphovsrättigheter som tillfaller kyrkan. Detta innebär att Trossamfundet måste ta ställning till ifall verken ska överlåtas eller upplåtas. En överlåtelse innebär att Trossamfundet äger verken i sin helhet medan en upplåtelse betyder att verken endast får användas till just det man betalar för.

Fördelarna med en överlåtelse är att Trossamfundet fritt kan använda verket även utanför psalmboken. Dessutom behöver inte ytterligare ersättning utgå till upphovsmannen. Detta innebär att verken kan användas i kopior/gudstjänstager utan att särskild ersättning utgår. Upphovsmannens ideella rätt ska dock alltid beaktas oavsett det rör sig om en överlåtelse eller en upplåtelse. Det innebär att upphovsmannen har rätt att bli namngiven och rätt att inte få sitt verk kränkt. I det sammanhanget är en tydlig och tillförlitlig källförteckning betydelsefull.

Redan skapade verk och upplåtelse

När det handlar om verk som redan är skapade och som innehar upphovsrättsligt skydd är en överlåtelse vanligtvis inte aktuell. Detta eftersom upphovsmannen sällan vill sälja hela sin rätt till verken. Däremot kan en upplåtelse aktualiseras. Det är här särskilt viktigt att avtalen stipulerar exakt vilka rättigheter som Trossamfundet köper, alternativt ska utge ersättning för på grund av tvångslicens.

Redan skapade verk som inte skyddas av upphovsrätten på grund av att det förflutit 70 år sedan upphovsmannens bortgång är fria att använda.

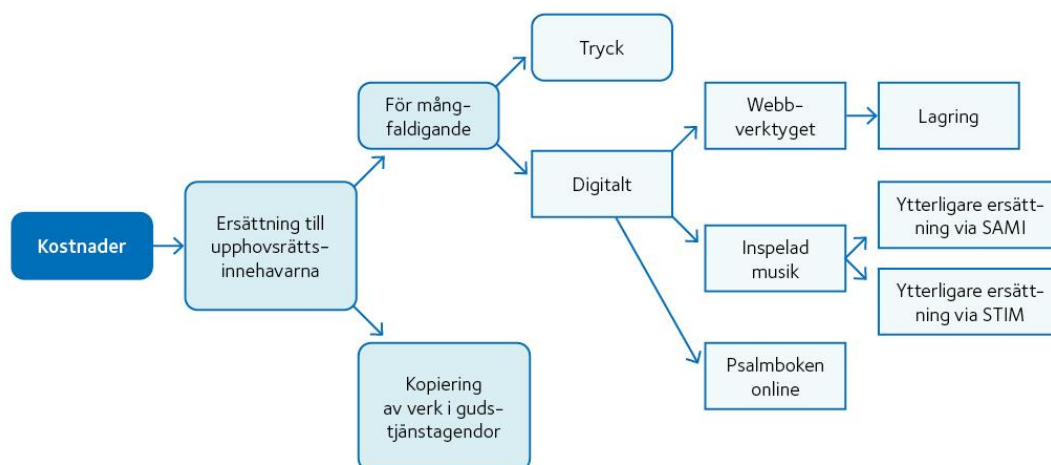
Revisionsgrupp

Det är viktigt att utforma ett tryggt system för framtida revisioner. Dessa måste hanteras varsamt då upphovsmannens ideella rätt inte får kränkas. Revisionsprinciper och upphovsrättsregler är därför ömsesidigt beroende av varandra och regleras normalt i upphovsrättsliga avtal.

Tvångslicens

Trossamfundet Svenska kyrkan har i vissa tidigare samlingsverk hävdad tvångslicens. För att kunna hävda tvångslicens ska verken tidigare varit en del av ett yttrande från en myndighet eller ett myndighetsbeslut. I de fall tvångslicens föreligger ska Trossamfundet Svenska kyrkan betala rimlig ersättning för verket. Vad som är skäligt avgörs av ett antal kriterier och av den förhandling som kan bli aktuell. Ett viktigt kriterium är här hur själva användningen av verket kommer att se ut. I de fall tvångslicens däremot inte föreligger ska skälig ersättning utgå, men också ett särskilt tillstånd för den tänkta invändningen inhämtas.

Psalmboken, upphovsrätten och kostnadsfrågorna – en orienteringskarta

Anm. SAMI (Svenska Artisters och Musikers Intresseorganisation) och STIM (Svenska Tonsättares Internationella Musikbyrå) bevakar medlemmarnas ekonomiska och andra intressen.

Psalmboken, upphovsrätten och kostnadsfrågorna – kommentarer

Framtida ersättning

Trossamfundet måste också fatta beslut kring den skäligen ersättning som ska utbetalas. Det första alternativet är att utge royalty till upphovsmännen varje år. Detta ger upphovsmännen en exakt ersättning baserat på antalet tryckta böcker och antalet digitala nedladdningar. Modellen innebär dock administrativa kostnader. Det andra alternativet är att utge en engångsersättning. Detta innebär en engångssumma som ska täcka det antal år som Psalmboken ges ut. Detta är ett användbart sätt om man vill undgå mer långsiktiga administrativa kostnader. I det senare fallet tar båda parterna en viss risk, då användandet av verket kan bli mer eller mindre omfattande än förväntat.

Kostnader

Ersättningen till upphovsmannen består av flera delar. Alla delar av användandet ska täckas. Detta sker antingen genom direkt ersättning till upphovsmannen eller genom någon av de upphovsrättsliga organisationerna.

Vägar till revision

Huvudförslag

Förstudiegruppens huvudförslag till inriktningsbeslut innebär en process som består av två parallella spår: *Nya psalmer* (med två delar) och Revision av *Den svenska psalmboken 1986*.

Nya psalmer. 1) Öppen inbjudan 2) Öppen inbjudan, specifika behov

Revision av Den svenska psalmboken 1986.

Omfattningen av och innehållet i revisionen påverkar tidsåtgången. Förstudien har valt att lägga fram tre alternativa tidsperspektiv. Vart och ett av dessa har en särskild profil. Vi har valt att kalla de tre alternativen Litet, Mellan eller Stort.

För spåret *Nya psalmer* innebär alternativen en omfattning om ungefärligen följande antal verk (psalmer):

- Litet: 100 verk
- Mellan: 175 verk
- Stort: 300 verk

För spåret *Den svenska psalmboken 1986* handlar alternativen om följande aspekter:

- Litet: endast språkliga justeringar (teologi, ekumenik, språk och stil) inklusive eventuella musikaliska konsekvensändringar.
- Mellan: språkliga justeringar (teologi, ekumenik, språk och stil) inklusive eventuella musikaliska konsekvensändringar, samt att lyfta in och lyfta ut psalmer.
- Stort: språkliga justeringar (teologi, ekumenik, språk och stil) samt att lyfta in, lyfta ut och, vid behov, utöver språkliga justeringar även i andra avseenden revidera de psalmer som ska behållas. (Det kan i detta fall exempelvis handla om ett större antal revisioner, revisioner av grupper av psalmer och/eller revisioner av hela psalmer.)

De båda spåren är parallella och tänkta som självständiga processer. Dessa kan över tid resultera i en sammanhållen psalmbok, oavsett om denna helt eller delvis också publiceras digitalt.

Ett alternativ av typ Litet har 3–5 år som tidshorisont, medan alternativen Mellan eller Stort kan förväntas kräva uppskattningsvis 5–7 respektive 10–12 år. Kostnaderna i dagens penningvärde kan uppskattningsvis komma ligga i området mellan 24 miljoner kr och 86 miljoner kr. Exakta nivåer är dock beroende av en rad vägval som i dagsläget inte helt kan överblickas.

Rekommendation

När det gäller inriktningsbeslut och vägval rekommenderar denna förstudie i första hand val av följande alternativ från de två spåren:

- *Nya psalmer*: Alternativ ”Litet”
- *Den svenska psalmboken 1986*: Alternativ ”Mellan”

Motiveringen till rekommendationen är följande:

1. De båda spåren är parallella men samtidigt ömsesidigt samspelande. Det innebär att för *Den svenska psalmboken* 1986 lägst Mellanalternativet är tänkbart om ett urval av *Nya psalmer* ska kunna få rum i en framtida reviderad psalmbok. (Ett infogande av nya psalmer bedöms utifrån psalmbokens omfattning vara möjligt endast om vissa psalmer också utgår.)
2. Alternativet Litet för *Nya psalmer* bedöms vara urvalsmässigt genomförbart, detta sett utifrån de grundläggande kriterierna för en psalm som ska föras till Svenska kyrkans i någon mening officiella psalmrepertoar.
3. Av såväl principskäl, tidsaspekter och kostnadsbild bedöms alternativet Litet vara det optimala för *Nya psalmer*. Utifrån samma kriterier är för *Den svenska psalmboken* 1986 revisionsalternativen Litet respektive Stort inte att rekommendera. (Litet: Inga psalmer kan då lyftas ur nuvarande psalmbok; Stort: Det bedöms inte vara realistiskt att starta ett så pass omfattande projekt utifrån nämnda kriterier. En längre projekttid riskerar också att göra ”slutprodukten” inaktuell samtidigt som det inte kan uteslutas att psalmutvecklingen under tiden tar nya vägar.)

Två parallella spår

Genom att utföra spåren parallellt kan insamling av *Nya psalmer* starta så snart nödvändiga beslut är fattade, något som svarar mot ett uppdämt behov av att ”komma igång”.

Spåret *Nya psalmer* består dels av en öppen inbjudan att sända in nya psalmer utifrån grundläggande kriterier, dels av en likaledes öppen inbjudan att bidra med psalmer som svarar mot specifika behov inom Svenska kyrkan. Insamlingen av nya psalmer bedöms kunna starta så snart nödvändiga beslut är fattade, upphovsrättsliga förutsättningar klargjorts och anpassning till offentlighetsprincipen utretts.

Spåret *Den svenska psalmboken* 1986 bedöms kräva mer tidskrävande förberedelser innan det egentliga revisionsarbetet kan starta; det handlar bland annat om förberedande förhandlingar med upphovsrättsinnehavare, ställningstaganden rörande ekumeniskt psalmmaterial, bildandet av projektgrupp, expertgrupper etcetera.

Genomförandet av de två processerna som självständiga projekt innebär att *Nya psalmer* publicerade digitalt kontinuerligt kan användas av församlingarna. Processen kring revisionen av *Den svenska psalmboken* 1986 blir då möjlig att genomföra utan hast, samtidigt som nytillkomna psalmer kan prövas över tid. Digital insamling av *Nya psalmer* kan kontinuerligt dessutom fungera som en psalmbank, och behöver därmed inte heller påverkas av tidsperspektivet för den (reviderade) tryckta psalmboken, som med nödvändighet behöver ta hänsyn inte bara till själva psalmdelen, utan även måste relatera till bland annat evangeliebok (aviserad ny översättning 2026 av NT) och bönbok.

Några förtydliganden

Observera 1: Med beteckningen ”*Den svenska psalmboken* 1986” avses i denna förstudie, om inget annat anges, den utgåva som beslutades av Svenska kyrkans kyrkomöte 1986 och som omfattar psalmerna 1–700. Tillägget (701–800) i vissa utgåvor av *Den svenska psalmboken* 1986 är inte föremål för kyrkomötets beslut. Inte heller avser revisionen av *Den svenska psalmboken* 1986 Evangelieboken, Bönboken, Lilla Katekesen eller utdrag ur Kyrkohandboken.

Observera 2: Termen ”psalm” är inget entydigt begrepp. I förstudiens kontext avses med ”psalm” en sång som kan få hemortsrätt i Svenska kyrkans stadfästa huvudsångbok. En sådan psalm ska stå i överensstämmelse med Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära samtidigt som dess användning i vissa avseenden styrs av Kyrkoordning för Svenska kyrkan. Särskilda kriterier för en psalm är i detta sammanhang dessutom att den primärt är tänkt för Svenska kyrkans församlingar, primärt är avsedd för användning i ett gudstjänstsammanhang och primärt är skapad för att kunna sjungas av en grupp människor tillsammans. Samtidigt bör psalm och psalmbok fogas in i mycket större perspektiv. Svenska kyrkans psalmböcker har i århundraden även haft central betydelse i själavården och för den

enskildes andaktsliv, utgjort en resurs i pedagogiska sammanhang, fungerat som kulturbärare och använts som språkreferens.

Observera 3: Med komplementet *Nya psalmer* avses, utöver möjligheten att fritt pröva nya psalmer i Svenska kyrkans församlingar, också ett möjligt *införlivande* av ett urval nytillkomna psalmer i Svenska kyrkans repertoar för den reviderade psalmboken. I detta sammanhang ingår också eventuella *beställningar* av nya psalmer och eventuellt *tillförande* av äldre psalmer.

Reflektioner

Den psalmboksrevision som nu är aktuell har mycket gemensamt med tidigare psalmboksprocesser inom Svenska kyrkan. Men dagens situation bär också med sig en rad utmaningar som tidigare revisioner bara delvis eller inte alls hade att förhålla sig till. Några aspekter på en nutida revision är följande:

Psalmboken och dess innehåll

- Psalmboken som uttryck för Svenska kyrkans identitet som ett evangeliskt-lutherskt trossamfund och som en del av den världsvida kristenheten.
- Psalmboken som i någon mening ”allt för alla” för Svenska kyrkans trostraditioner.
- Psalmbokens identitet i relation till det delvis nya, delvis förändrade svenska ekumeniska sammanhanget, lokalt och nationellt.
- Psalmbokens roller: sångbok, gudstjänstbok, pedagogiskt material, andaktsbok, kulturdokument, språkreferens etc.
- Psalmbokens sociologiska hållbarhet: geografi (t ex stad – landsbygd), åldersgrupper och identitet/etnicitet.

Psalmbokens användning

- Snabbare etableringstid av nya psalmer.
- Kortare ”halveringstid” av psalmernas livslängd.
- Ständiga förnyelsekrav eller snabbare revisionsbehov av psalmer.
- Psalmboken som auktoriserad/stadfäst eller som ”fri”.
- Psalmboken som ”tryckt pappersbok” kontra digital produkt.

Psalmboken, delar och helhet

Svenska kyrkans psalmböcker har över tid haft något olika sammansättningar. I en kommande revision måste man ta ställning till om psalmboken i framtiden endast ska innehålla psalmer/sånger eller om den ska fortsätta vara något av den gudstjänstbok som den redan idag i viss mån är.

De olika avdelningarna i Den svenska psalmboken 1986 befinner sig idag på olika ”revisionsstadier”, något som måste tas hänsyn till vid beslut av inriktningsbeslut och direktiv. Psalmboksutgåvan (Verbum) innehåller följande delar där Tillägget 701–800 som sagt inte är föremål för något beslut om revision:

- Psalmer 1–325 (Sampsalm; den ekumeniska delen från 1986)
- Psalmer 326–700 (Svenska kyrkans ”egna” psalmer från 1986)
- Evangelieboken
- Bönboken
- Katekesen
- Kyrkohandboksutdrag
- Tillägg 701–800
- Register av olika slag (tematiskt, textligt, musikaliskt)

Psalmbokens utformning och revisionens vägval

Huvudförslaget i denna förstudie har arbetats fram med utgångspunkt i delstudierna och genom att ta ställning till en rad möjliga parametrar/kombinationsmöjligheter. Några av dessa framgår av nedanstående punkter.

1. En ny revision kan handla om fullständig genomgång/revision av det befintliga materialet i *Den svenska psalmboken* 1986, men utan tillfogande av nya psalmer eller utlyftande av befintliga. En sådan revisionsmodell skulle därmed innebära en uppdatering av befintligt material men i övrigt inte ändra något.
2. Nästa steg är att utöver genomgång av befintligt material i nuvarande psalmbok även lyfta ur och lyfta in psalmer.
3. Ett tredje steg innebär att ett komplement benämnt Nya psalmer skapas; detta kan helt eller delvis arbetas in i revisionen under 1 eller 2.
4. Utöver dessa modeller är det också möjligt att tänka sig ett alternativ där ingen revision av befintlig psalmbok (1986) görs, men att komplementet publiceras antingen som ett särskilt "fast" tillägg eller i form en kontinuerligt föränderlig psalmbank.
5. Tidsomfattningen för genomförande av revisionen och framtagande av komplementet är beroende både av val av revisionens omfattning respektive komplementets storlek. Förstudien har arbetat med tre alternativ som alla kan appliceras på komplement respektive revision: Litet, Mellan eller Stort. Vad dessa innebär framgår av detta avsnitts inledning.

Sammanfattning: Ovanstående bakgrundsskiss ger en antydning om revisionens komplexitet. Själva uppläggningsen av revisionen (tidsperspektiv, organisation, bemanning etc.) kommer att vara beroende av att vägval görs på ett tidigt stadium i beslutsprocessen. Eller omvänt: En revision kan inte starta utan att det i revisionens inriktningsbeslut och senare direktiv har klargjorts vilket val av modell som arbetet ska utgå ifrån.

Avslutande reflektioner

1. Framtagande av psalmbokskomplementet *Nya psalmer* är mindre tidskrävande än en revision av *Den svenska psalmboken* 1986. Detta beror bland annat på att de upphovsrättsliga förutsättningarna för nytt psalmmaterial inom *Nya psalmer* kan definieras redan i förväg. En revision av materialet i *Den svenska psalmboken* 1986 medför mer tidskrävande processer, inte minst vad gäller det upphovsrättsliga området. Tidplanen måste också utformas på så sätt att det ges rimlig maximal tid för revisionen i förhållande till risk för inaktuella psalmer, men också i relation till försvarbara kostnader.
2. Komplementet *Nya psalmer* behöver särskilt tillgodose behovet av psalmer (texter, musik) som inte redan har en stark representation i psalmboken: psalmer som kompletterar eller fördjupar befintliga ämnesområden, psalmer på minoritetsspråk, psalmer för i någon mening eftersatta grupper, psalmer som bidrar med nya områden och erfarenheter, nya ekumeniska sammanhang, internationella perspektiv etcetera. Särskild uppmärksamhet behöver också ägnas barn- och ungdomsperspektiven. Här bör påpekas att inom ramen för *Nya psalmer* även psalmer som är äldre men bedöms värdefulla och relevanta kan komma i fråga.
3. Psalmboksarbetets ekonomiska aspekter har bäring på såväl nationell som lokal nivå inom Svenska kyrkan. En revision av psalmboken behöver få kosta. Det betyder att beslut rörande revisionens omfattning måste starta i innehållsliga frågor, inte minst i frågan om vilken psalmbok Svenska kyrkans församlingar efterlyser och är betjänt av. Här behöver i revisionens första fas en särskild kriterieförteckning skapas. Denna kan tas fram genom bland annat en grundlig inventering (omfattande om möjligt såväl psalmsångsfrekvens som innehållsaspekter) som går ut till samtliga pastorat/församlingar inom Svenska kyrkan.
4. Vad gäller psalmbokens utformning och publicering behöver redan på ett tidigt revisionsstadium klargöras hur avvägningen ser ut mellan tryckt material ("psalmbok") och digitala lösningar för sprid-

ning och användning. Inte minst när det gäller digital publicering blir frågan om materialets status nödvändig att definiera: auktoriserade eller ”fria” psalmer.

5. För framtiden bör det säkerställas att kontinuerlig komplettering av psalmer och psalmböcker inom Svenska kyrkan kan äga rum på ett smidigt sätt, vad gäller regelverk och beslutsfattande, insamling av nya psalmer, säkerställande av att psalmer och sånger är i överensstämmelse med Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära etc.

Kommunikationsinsatser

Bakgrund och syfte

Psalmboksrevisionen är ett kyrkomötes- och kyrkostyrelseuppdrag med mycket hög prioritet. Arbetet med revisionen kommer att utvecklas successivt. Processen berör många eftersom det är många som har en relation till psalmboken. En psalmboksrevision kan därför förväntas väcka stor uppmärksamhet och starka känslor, både bland de som är engagerade i Svenska kyrkan och en vidare grupp av medlemmar och icke medlemmar. En motsatt utmaning är om få personer bryr sig om och engagerar sig i frågan om en ny psalmbok. En avgörande fråga är: För vem reviderar vi psalmboken?

Målgrupper

Målgruppen för kommunikationen kring förstudien och revisionen av psalmboken är i sin vidaste form både de som ofta och de som sällan firar gudstjänst, liksom de som deltar i kyrkliga handlingar. Det finns även en snävare grupp av intressenter och brukare bland dem som arbetar med psalmboken, främst kyrkomusiker och präster. Även de journalister och debattörer som närmare följer frågan kan räknas hit. Det bör observeras att förstudien berör en mindre och internare grupp än själva revisionen.

Kommunikationsmål

En grundläggande kommunikationsaspekt är att stärka känslan av delaktighet i psalmsången och arbetet med att revidera psalmboken.

I kommunikationsplanen (ska) slås fast att ett mål är att öka kännedomen hos målgrupperna om att arbetet med ett reviderat förslag till ny psalmbok pågår och hur arbetsprocessen ser ut (inte enbart förstudien).

I det arbetet ingår att förklara betydelsen av en psalmbok, hur den brukas och hur den kan komma att brukas. Det arbetet behöver påbörjas och planeras redan under förstudien, för att sedan utvecklas när beslutet om revision fattats.

Ett mål är också att få en ökad reflektion, ett offentligt samtal, inom Svenska kyrkan kring vad en revision av psalmboken innebär, möjligheter, utmaningar och möjliga vägval.

Ett annat mål, självklart för en yngre generation, är att förklara behovet av att en framtida reviderad psalmbok behöver kunna delas och vara tillgänglig digitalt.

Från ett inomkyrkligt perspektiv finns dessutom en önskan att koppla ihop en digital psalmbok med det digitala verktyget för kyrkohandboken.

Ett långsiktigt mål bör vara att bygga upp en förtrogenhet med psalmer, inte minst som livstolkande texter. Där är en viktig målgrupp unga vuxna, 80- och 90-talisterna samt barn och ungdomar födda på 00-talet.

Arbetet med en reviderad psalmbok behöver kommuniceras och ske i dialog med de som redan idag skriver text och komponerar musik, och som kan komma att bli de som skapar nya psalmer och därmed en reviderad psalmbok. Processen förutsätter till viss del arbete med multimedia, för att göra den nya musiken tillgänglig och känd. (Ett exempel är de fyra psalmkonserterna som spelades in i Gävle sommaren 2020 som en del i Svenska kyrkans kultursatsning.)

I kommunikationsmålet ingår även att informera om och förklara hur det upphovsrättsliga regelverket fungerar samt de ekonomiska förutsättningarna i arbetet med en reviderad psalmbok.

De resurser som krävs är framför allt arbetstid samt ett arbete via webb och sociala medier för att kommunicera processen. De personer som arbetar med musik och gudstjänstfrågor på stiftet är nyckelpersoner för att nå ut med kommunikationen, liksom stiftskommunikatörerna. I kommunikation och dialog är en rad intressenter representerade:

Interna intressenter

- Ärkebiskopen
- Generalsekreteraren
- Biskopsmötet
- Kyrkostyrelsen
- Gudstjänsthandläggare
- Kyrkomötet
- Kyrkomusiker
- Präster
- Kyrkostyrelsens musikråd
- De som skriver text och musik för kommande psalmbok.
- Kyrkobesökare
- Körsångare
- Den psalmsjungande allmänheten
- Musikkonsulenter och gudstjänsthandläggare i stiftet
- Musikrådets särskilda kommitté för kompletterande musik till Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I
- Svenska kyrkans utbildningsinstitut

Externa intressenter

- Redaktionen på Kyrkans tidning
- Ledarskribenter på Kyrkans tidning
- Kyrkomusikernas Riksförbund med Kyrkomusikernas Tidning
- Kyrkokörjournalen
- Verbum
- Kultur och mediepersoner på dagstidningar och SR/SVT.
- Dagen
- De som tillhandahåller digitala verktyg för församlingarna (Agrando m fl)
- Musikvetenskapen i Uppsala jämte andra relevanta institutioner
- Musikhögskolor
- Kantorsutbildningar
- Enskilda högskolan Stockholm (EHS)
- Sveriges kristna råd (SKR)
- Andra samfund
- Sociala medier, bloggar och poddar

Kommunikationsinsatserna kommer att följa en bestämd plan över tid och synkroniseras med aktuella beslutsprocesser.

Inriktningsbeslut

Frågan om riktlinjer för en kommande psalmboksrevision kan delas in i två områden: Inriktningsbeslut och operativa förutsättningar. Inriktning beslutas av kyrkostyrelsen (se nedan) medan de operativa vägvalen blir en konsekvens av inriktningsbesluten. I ett senare skede, inför själva revisionsstarten, behöver revisionens direktiv formuleras.

Inriktningsbeslutet handlar primärt om förstudiens huvudförslag, det vill säga framför allt revisionsmodell och omfattning. Därmed kan insamling av nya psalmer respektive operativa revisionsförberedelser för befintlig psalmbok starta; se huvudförslagets två spår (komplementet *Nya psalmer* respektive Revision av *Den svenska psalmboken* 1986).

Förslag till inriktningsbeslut för det fortsatta arbetet:

- Beslut om övergripande beskrivning av syfte och mål för det fortsatta psalmboksarbetet. (Se förslag till beslutsformulering nedan.)
- Beslut om genomförande av de två huvudspåren (*Nya psalmer*, *Den svenska psalmboken* 1986).
- Beslut om tidplan för de två spåren.
- Beslut om det övergripande innehållet i de två spåren i enlighet med val av tidplan.
- Beslut om delegation: uppdraget att leda det fortsatta operativa arbetet.
- Uppdrag: säkerställa intern respektive extern kommunikation.
- Uppdrag: säkerställa förankringsarbetet i Svenska kyrkans församlingar.
- Uppdrag: tillvaratagande av för revisionsuppdraget relevant kompetens
- Uppdrag: tillvaratagande av relevant kompetens med erfarenhet från Svenska kyrkans olika traditioner.

När det handlar om den första punkten, arbetets syfte och mål, bör inriktningen av psalmarbetet – och därmed också resultatet – gestalta svaret på en fråga: *Vad är en psalm?* Vi föreslår att ett sådant svar också utgör den första punkten i inriktningsbeslutet:

Syfte och mål med föreliggande psalmboksrevision inklusive tillhörande processer är att gestalta psalmens identitet och funktion som en övertygande enhet. Psalmen ska vara ett uttryck för Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära och fylla sin funktion utifrån kyrkoordningen. Samtidigt ska en kommande psalmbok präglas av uppgiften att vara en del av den universella kyrkan.

Till syfte och mål hör även frågan om psalmens plats i kyrkans liv. Psalmen är primärt en församlingsfråga, den hör primärt till gudstjänstens sammanhang och den ska primärt kunna sjungas av en grupp människor tillsammans. Därtill behöver psalmen och psalmboken tillföras ett kompletterande perspektiv som hämtar inspiration från Svenska kyrkans tidigare psalmböcker: att fördjupa själavården, stödja den enskildes andaktsliv, utgöra en pedagogisk resurs, vara kulturbärare och fungera som språkreferens.

Bakgrundsbeskrivningar

Psalmsångens glädje – kyrkans andning

Ingen kan andas utan lungor. Även kyrkans kropp har en av sina viktigaste lungor i lovsången, psalmen, musiken. Den oöverträffade psalmboken, Psaltaren, beskriver lungfunktionen, själva livet, på ett genialt sätt: ”Allt som lever och andas skall prisa Herren” (Psalt 150:6). Augustinus (354–430) instämmer: ”Hur grät jag inte i dina hymner och sånger, hur greps jag inte av din kyrkas ord som ljud så ljuvt! Dessa ord brusade i mina öron, sanningen strömmade till mitt hjärta, mina fromma känslor svallade och tårarna forsade – och allt detta var gott för mig!”

Ett par nutida berättelser bekräftar lungornas syresättning: ”Saker som jag annars tvivlar på uppenbarar sig som sanningar med musikens makt. Musiken blir en bekräftelse på min egen längtan och mitt tvivel och tro. Musiken uppenbarar också ett annat liv, en existens som jag hoppas ska bli min.” En gudstjänstbesökare berättar: ”Långt senare kommer jag på mig med att undra över om musiken fanns kvar när jag lämnade kyrkan, eller tystnade den efter min bön? Det kan jag inte svara på. Den största gåtan var och är fortfarande: Vad hörde jag? Vem var det som sjöng? Vad ville denna upplevelse säga mig? Varför reagerade jag som jag gjorde?” (Gabrielsson, *Starka musikupplevelser*.)

Sådan är psalmsången. Den förenar osynligt och synligt. Den bygger människan inifrån. Den bygger också kyrkan, och infogar på så sätt människor i den Kropp som är existentiellt närvarande i materien och essentiellt förankrad bortom tiden och rummet. Psalmsången andas med kosmos, som ytterst vilar i Gud.

Psalmens kontext och historia

Kyrkans gemensamma sångbok, psalmboken, är en märklig och mäktig skapelse. Psalmbokens historia sträcker sig över åtminstone tretusen år. Den har i sin kombination av sångsamling, bönbok, andaktshjälp, lärobok och kulturdokument många gånger varit mer spridd och älskad än Bibeln, åtminstone i Sverige.

Vår tids psalmböcker har sin fornlige förhistoria under årtusendet före Kristi födelse. De psalmböcker som trycktes från 1500-talet och framåt i Västerlandet (alltså inte bara inom de protestantiska rörelserna) har alla mött utmaningen att förhålla sig till Psaltaren eller Sångböckernas sångbok, som den också skulle kunna kallas, ett av den hebreiska bibelns mest centrala verk.

I den tidiga kyrkan tolkades upplevelserna kring Jesus från Nasaret i ljuset av de hebreiska skrifter alla redan var väl hemmastadda i och som Jesus själv vuxit upp med och legitimerat. Även han hade firat gudstjänst i synagogorna, deltagit i den magnifika tempelliturgin, sjungit Psaltarens psalmer, reciterat Moseböckerna och utlagt profeternas skrifter.

Det finns också utomkristna berättelser om kyrkans sång. En romersk källa nämner tidig kristen sång men från en plats långt från Jerusalem och under en tid då minnet av tempelliturgin hade börjat blekna. Det handlar om en rapport kring år 112 från en romersk guvernör, Plinius den yngre, till kejsar Trajanus. Plinius skriver från Bitynien (nuvarande nordvästra Turkiet) och meddelar kejsaren att de kristna ”sjöng till Kristus som till en gud”. Texten noterar att sången skedde *invicem* – växelvis eller i tur och ordning.

Biskop Ambrosius i Milano (ca 340–397) är en församlingssångens understödjare. Han framhåller med eftertryck att kyrkans sång är en kraft att räkna med! Sången förändrar både individ och församling, något som han framhåller i en av sina utläggningar. Här handlar det om den traditionella psaltarsångreperatoaren:

Aposteln bjuder kvinnorna att tiga i församlingen; psalmen sjunger de ändå väl. Denna [psalmen] är ljuvlig och lämpad för varje ålder och kön. De gamla överger genom sången sin ålders stelhet, de sorgsna äldre männen besvarar den i sitt innersta med glädje, de unga sjunger den utan avund och lössläpphet [...] och även små flickor sjunger ljuvligt och med mjuka röster, lugnt och värdigt, utan fel och blyghet, Guds lov.

Framemot tidig medeltid började impulser från kristendomen att alltmer forma också Skandinavien. Det var särskilt benediktinerna som stod för missionsverksamheten. Från en redan existerande kommunitet sändes missionärer till områden där nya kloster etablerades. Ett känt exempel är Ansgar (d. 865). Han var från början medlem av den benediktinska komuniteten i franska Corbie. Härifrån sändes han till Corvey i nuvarande Tyskland där ett nytt kloster just hade upprättats. Men i Corvey blev han inte gammal utan fick inom kort uppdraget att förstärka den norra missionsfronten.

Under medeltiden handlade gemensam gudstjänstsång framför allt om den sång i grupp (*schola*) som utfördes av präster, munkar/nunnor, noviser och skolgossar inom ramen för mässfirande och tideböner. Psaltaren framstår här som det närmaste man kan komma när det gäller en psalmbok avsedd för gemensam sång. I detta sammanhang skulle förresten beteckningen ”psalmbok” dessutom vara språkligt adekvat.

När medeltiden gick mot sitt slut fanns det redan en rik repertoar av noterade psaltar- och hymnsånger inom Västkyrkan. Fortfarande stod dock klosterfolket för den största delen av kyrkans sång, det gäller både repertoarens omfattning och dess praxis. Men också folkliga sånginslag inom ramen för de kyrkliga traditionerna började gradvis utvecklas.

Man har påpekat att Psaltaren vid starten för den svenska lutherska reformationen fortfarande var kyrkans enda psalmbok i Sverige. Men när 1500-talets nordeuropeiska reformationsrörelser omskapade svenskt kyrkoliv i luthersk riktning fick den gudstjänstfirande församlingens gemensamma sång principiellt en framskjuten plats.

Det kyrkomusikaliska liv som på allvar etablerades i Sverige från 1600-talet präglades dock av brokighet: en inledningsvis svag psalmsångspraktik, folklig ovana vid att fylla kyrkan med gemensam sång, begränsad psalmsångsrepertoar, många gånger ett starkt motstånd mot ”det nya”, naturligtvis få psalmböcker hos gemene man och ingen enhetlig psalmbok för hela riket.

Den kyrkliga sången och musiken fick emellertid snart ett principiellt starkt fotfäste genom att 1686 års kyrkolag införde den första övergripande lagregleringen inom området. Lagtexten stadgar bland annat:

Uti församlingarna skall man också lova Gud med sång, spel och musik. De psalmer, som härtill varit brukade och uti Uppsalapsalmboken äro införda, skola ock härefter vid gudstjänstens förrättande sjungas; där ock några andra, av gudliga och lärda män författade, befinnas vid överseendet komma överens med Guds ord och trons renhet samt tjäna till andakt och uppbyggelse, må de jämväl tryckas och vid gudstjänsten brukas.

Parallellt med ansträngningarna att via tryckta psalmboksutgåvor både främja sången och göra utförandet mer enhetligt fanns det folkliga koralångstraditioner som kunde bli mycket spridda och som i vissa fall fortlevde ända in på 1900-talet. En tredje gren av svensk psalmsångstradition blommade ut på 1700-talet med bas i de pietistiska kretsar som i stor utsträckning stimulerades av kontinentala impulser.

I början av 1800-talet var tiden mogen för en ny officiell luthersk psalmbok, den Wallinska. Denna psalmbok antogs 1819 och involverade en rad av den tids framträdande kulturpersonligheter som Wallin, Geijer, Franzén, Hedborn med flera. Till den Wallinska psalmboken anslöt den så kallade Haeffnerska koralboken som blev mycket omdiskuterad, inte minst för att den musikaliskt ansvarige, Johann Christian Friedrich Haeffner, åstadkom en enhetlighet i melodiernas utformning som för lång tid framöver bidrog till en polarisering mellan officiellt sanktionerat psalmboksarbete och sångliga uttryck som representerade folkliga traditioner och expanderande väckelserörelser.

1819 års psalmbok anknöt inte till psalmskatten från pietistiska och herrnhutiska grupperingar. Men inom väckelsekretsarna och senare de frikyrkliga samfunden fortsatte psalmdiktningen. Man fortsatte att sjunga ur de äldre pietistiska psalmböckerna. Samtidigt skapades mycket nytt. Intensiteten i utgivningen säger något om församlingssångens betydelse i såväl kyrkliga som senare frikyrkliga kretsar, där den liturgiska musiken var reducerad till ett minimum eller hade eliminerats helt.

Insatserna för ökad enhetlighet på församlingssångens fält under 1700- och 1800-talen ledde så småningom på kyrkligt område till att allt fler röster höjdes för att på ett mer genomgripande sätt restaurera såväl liturgisk musik som församlingssång. Man tog initiativ till att skapa en församlingssångrepertoar med större rytmiskt liv än den som den Haeffnerska koralboken kunde erbjuda.

Den ryktbare biskopen Ullman i Strängnäs gick i bräschen för förnyelsesträvandena. Nu utkom exempelvis 1897 Musiken till svenska mässan, som innehöll både nyare och äldre material. I detta skede startade också den kyrkosångsrörelse på svenskkyrklig mark som sedermera skulle växa sig förhållandevis stark. Snart bröt också den så kallade unglyrklygheten ny mark. Den inledde en era under 1900-talets första decennier som skulle innebära en nyorientering på den officiella församlingssångens område.

Med inspiration av bland annat biskopen Gustaf Aulén drogs ett nytt koralboksarbete igång. Detta resulterade i ett tillägg till det Wallinska/Haeffnerska projektet, en utgåva som publicerades 1921 under rubriken *Nya psalmer*. Därmed var riktningen angiven och ett omfattande arbete med sikte på en helt ny psalmbok påbörjades. Den utkom 1937. Här lämnades arvet från Wallin i stort sett oförändrat, man tog flera steg tillbaka från användningen av väckelsemelodierna i 1921 års *Nya psalmer* samt införde ett nytt melodimaterial som speglade tidens syn på en ”kyrkligt värdig” sång. I och med 1937 års psalmbok var också grunden lagd för den vidare resan mot *Den svenska psalmboken* 1986.

(I Bilaga 1 finns en utförligare framställning av psalmens kontext och historia.)

Psalmen som tidsspegel

Varje människa bär inom sig en bild av världen, den lilla och den stora, mikrokosmos och makrokosmos. Hon påverkas i hög utsträckning av faktorer som hon inte själv har inflytande över. Och själv bidrar hon till att forma sin omgivning – antingen det handlar om människor eller strukturer.

Psalmdiktningen har ofta präglats av ett samspel mellan två huvudriktningar: en världsbild man brukar kalla realistisk och en annan inriktning som kan kallas nominalistisk eller antirealistisk. De två inriktningarna, *realism* och *nominalism*, har egentligen alltid varit i funktion i mänsklighetens historia. De båda har också format kyrkan och psalmen på djupgående sätt.

Kännetecknande för ett uttalat *realistiskt* perspektiv är att världen uppfattas som en *enhet*. Den enheten omfattar både den synliga och den osynliga tillvaron. ”Vår värld”, den som är tillgänglig för sinnena, är i grunden logiskt tillgänglig och kan utifrån mänskligt tänkande i betydande utsträckning behärskas av vetenskap och teknik. Den osynliga och oändliga tillvaro som befinner sig bortom vår förståelsehorisont representerar däremot ett varande som intellektet kan meditera över men också tvingas kapitulera inför när tanken och begreppen inte längre räcker till.

I denna växling mellan den stora och den lilla världen spelar språklig kommunikation en central roll, både vad gäller förståelsen och användningen av språket. Den ”bakomliggande” verkligheten förmedlas till sångaren eller lyssnaren inte bara och inte främst som information, utan formar människan som person. Hennes ande såväl som hennes själ och kroppsliga materia förnyas genom språket, inklusive tonspråket.

Men den musikaliska dräkt som psalmtexten är klädd i leder sångaren eller lyssnaren vidare. Eftersom musiken till sitt väsen har en nära relation till skapelsestrukturerna kan musiken passera ordens tolkningsskikt. När orden måste tystna inför Mysteriet bär musiken vidare, över de intuitiva bråddjupen. Musik och mysterium kan inte skiljas åt.

Den andra huvudriktningen, *nominalism*, är en till realismen tankemässig motpol som på allvar växer fram under senmedeltiden, men har rötter i åtminstone grekisk och romersk antik. Nominalismen framhåller att det är endast den för sinnena uppfattbara skapelsen som förmedlar sådan information som vi genom förnuftet kan dra slutsatser av, kategorisera och förse med namn. Den osynliga tillvaro som finns bortom förståelsehorisonten blir ett område för den särskilda uppenbarelsen och en personlig frälsning.

Konsekvensen av detta fokus på individens frälsning blir ett nytt slagord: En liten kyrka i den stora. Den lilla gruppens eller individens markering av sin autonomi och sitt tolkningsföreträde inspirerar också psalmdiktandet. Följden blir inte sällan starka spänningar mellan kyrkligt sanktionerade psalmböcker (i Sverige särskilt psalmböckerna från 1695 och 1819) och den inofficiella produktionen av sång- och psalmböcker, något som så småningom ger näring åt den framväxande frikyrkorörelsen.

När man studerar kyrkans sångliga historia bör man komma ihåg att psalmdiktning och andra sångformer under realismens glansperiod förmoderniteten inte främst hade målet att skapa funktionella sånger för en kristen grupp eller församling. Det handlade primärt om att genom sången meditera över Guds väsen, egenskaper och närvaro. Kyrkan och människan skulle – bokstavligen – ”byggas upp”.

Kyrillos av Jerusalem (ca 315–386) kan ge en rad målande exempel på sådan undervisning. Han undervisar i Gravkyrkan och säger till församlingen:

Skåda nu uppåt med sinnets öga, föreställ er änglakörerna och Gud, alltings härskare, på sin tron, den enfödde Sonen sittande på hans högra sida och Anden tillsammans med dem, troner och herradömen som utför sin tjänst, och var och en av er, man och kvinna, bland de frälsta. Låt era öron redan liksom genljuda av denna sköna sång som änglarna skall stämma upp för er som är frälsta.

I och med de nominalistiska strömningarnas inflytande kommer psalm och sång att i hög grad präglas av nyttoperspektiv: psalmens terapeutiska förmåga, dess genomslagskraft, begriplighet eller socialt utjämnande effekt. Martin Luther återkommer ständigt till ämnet:

Ty inget på jorden är kraftigare än att göra de sorgsna glada, de glada sorgsna, de modfälda frimodiga; att locka de högdragna till ödmjukhet, att stilla och dämpa den heta och okontrollerade kärleken, att minska avunden och hatet; och vem kan räkna upp alla människohjärtats rörelser som regerar människorna och lockar och driver dem antingen till dygd eller last; vidare att tygla och regera densamma sinnesrörelsen; [ty] säger jag, inget är kraftigare än musiken.

Våra världsbilder påverkar också psalmdiktningen. Nutida psalmtexter, och för den delen varje psalm med sin helhet av text och musik, skapas utifrån en dynamik som varje psalmbok behöver förhålla sig till.

(I Bilaga 2 finns en utförligare framställning av psalmen som tidsspegel.)

Vägen till 1986 års psalmbok

Närmaste föregångare till 1986 års psalmbok var *Den svenska psalmboken* 1937. Redan tidigt kom motreaktioner som kritiserade nattvardspsalmer, kyrkopsalmer och bristen på ungdomspsalmer. 1940-talet blev dock en anpassningsperiod till den nya psalmboken. Så kom 50- och 60-talen med både utvecklingsoptimism och ökande medvetenhet om olika hotbilder, exempelvis kärnvapen eller miljöfrågor. Nu märktes allt fler initiativ inom psalmmrådet.

Utvecklingen ledde under 60-talet fram till bildandet av Hymnologiska institutet med teologen Anders Frostenson som initiativtagare och med kyrkomusikern Harald Göransson som medarbetare. Decenniet med sina revolter inte minst i ungdomsvärlden ledde också till febril kyrklig aktivitet, som födde fram den andliga visan.

Svenska kyrkans kyrkomöte 1968 beslöt i detta skede att föreslå tillsättande av en arbetsgrupp som kom att benämnas 1969 års psalmmöte. Dess huvuduppgifter var följande:

- att lämna förslag till nya psalmer (både text och musik)
- att ge förslag till en revision av *Den svenska psalmboken* 1937 och koralboken 1939
- att ge förslag till en ekumenisk psalmbok

Till 1975 års kyrkomöte lade kommittén fram ett förslag som fick beteckningen *Psalmer och visor*. Förslaget var tredelat: psalmbokstillägg, kommentardel och ackompanjemangsdelen (SOU 1975:2–4). Förslaget resulterade 1976 i tillägget *Psalmer och visor 76* (138 psalmer och 15 läsepsalmer). År 1982 publicerades en andra tilläggsdel, *Psalmer och visor 82* (156 psalmer och 7 läsepsalmer).

Uppdraget från 1975 års kyrkomöte att revidera 1937 års psalmbok och 1939 års koralbok ledde till att kommittén och arbetsuppgifterna expanderade. Inför varje psalm stod kommittén i huvudsak inför tre val: att behålla psalmen utan ändringar, att ta bort den i sin helhet eller att bearbeta den.

Kyrkomötet 1982 formulerade sig kring tre områden för det fortsatta psalmboksarbetet:

- fler psalmer kunde behållas oförändrade
- kyrkomötet tog ställning rörande vissa språkliga aspekter
- kyrkomötet gav synpunkter på en rad teologiska frågor

År 1979 hade 1969 års psalmmöte fått sitt sista större uppdrag: att delta i arbetet med en ekumenisk psalmbok och att lämna förslag på åtgärder. Redan från 1978 hade en ekumenisk grupp, Sampsalm, arbetat. 1982 års kyrkomöte preciserade uppgiften till att i samarbete med Sampsalm lägga fram förslag till en form av ekumenisk psalmbok. Eftersom redan 1937 års psalmbok i vissa avseenden präglades av ett vidgat psalmbegrepp avseende ursprung och traditioner kom beteckningen ”ekumenisk psalmbok” att ersättas av ”gemensam psalmbok”. Processen ledde fram till att man enades om att strukturera psalmboksmaterial i två huvuddelar: Del 1 (gemensam del för de aktuella samfundet), Del 2 (samfundens ”egna” psalmer).

Den 25 juni 1985 överlämnade kommittén efter drygt 16 års arbete sitt slutbetänkande till regeringen. Eftersom beslutanderätten för de kyrkliga böckerna 1983 hade överförts till kyrkomötet innebar detta att regeringen nu inte längre befattade sig med psalmboksfrågorna. Betänkandet gick därefter ut på remiss vars resultat ledde till att Svenska kyrkans centralstyrelse utsåg en särskild arbetsgrupp med uppdrag att justera betänkandet efter remissresultatets utfall.

Inför kyrkomötet 1986 hade 60 motioner som rörde psalmboksfrågorna kommit in. Efter nya justeringar och en omfattande debatt beslöt kyrkomötet den 29 augusti 1986 att anta den nya psalmboken.

(Avsnittet Vägen till 1986 års psalmbok bygger i sin helhet på skriften *Vår nya psalmbok* av Per Olof Nisser; Verbum 1987. I Bilaga 3 finns en utförligare framställning av vägen till 1986 års psalmbok.)

FÖRDJUPNING

Bilaga 1 Psalmens kontext och historia

Kyrkans gemensamma sångbok, psalmboken, är en märklig skapelse. Psalmbokens historia sträcker sig över åtminstone tretusen år. Den har i sin kombination av sångsamling, bönbok, andaktshjälp, lärobok och kulturdokument många gånger varit mer spridd och älskad än Bibeln, åtminstone i Sverige.

En psalmbok påverkas av sin samtids idéer och trosuppfattningar. Den som formats av Västerlandets modernitet är särskilt präglad av nyttoperspektiven. Och då kan det handla om såväl kyrkliga/andliga som samhällseliga nyttiga kriterier. I den kyrkliga nyttofären ryms exempelvis en inflytelserik psalmdiktare som J. O Wallin med sitt slagkraftiga fältrop ”allom allt”. Här finns också psalmförfattaren och reformatorn Martin Luther, vars musikaliska och pastorala prioriteringar inte bara styrs av impulser från det teologiska studiet. Han är i hög grad även inspirerad av nyttoinventeringar från senmedeltida röster, exempelvis Jean Gerson och Johannes Tinctoris. Byter vi till ett allmänt samhällseligt perspektiv möter vi en nyttans riddare i biskopen Esaias Tegnér. Denne representerar det allt starkare framstegstänkandet när han sammanfattar den nya tidens välsignelser med en formulering som alla och envar kunde ta till sig: ”freden, vaccinet och potäterna”.

Men kyrkans gemensamma sång har betydligt djupare rötter. De förenar oss med tider man ibland har betecknat med begreppet *förmodernitet*. Här gestaltas församlingens hymner och andra sånger oftast utifrån rakt motsatt blickriktning. Vi talar om en realistisk rörelse från osynligt till synligt. Med start i den himmelska världens verkligheter, speglade i skapelsens skönhet och människans värdighet, hänförs diktare som Efraim Syriern, Ambrosius av Milano, Augustinus av Hippo eller Hildegard av Bingen av Treenighetens mysterium och tillvarons underverk. I sådana texter kan också nyttan beskrivas, men den spelar en sekundär roll. Nyttan är en konsekvens, inte en huvudsak.

Formande historia

Vår tids psalmböcker har sin formande förhistoria under årtusendet före Kristi födelse när psaltar-sångerna diktades. De psalmböcker som trycktes från 1500-talet och framåt i Västerlandet (alltså inte bara inom de protestantiska rörelserna) har sedan alla mött utmaningen att förhålla sig till Psaltaren eller Sångböckernas sångbok, som den också skulle kunna kallas, en av den hebreiska bibelns mest centrala skrifter.

Psaltaren presenterar en världsbild med allomfattande räckvidd. I psalmerna relateras människans förtvivlan, sorg, undran, förhoppningar och glädje till en existens som går utöver vardagslivets begränsningar. På ett liknande sätt blir sångernas funktionella upplysningar (författaruppgifter, liturgiska detaljer eller musikaliska instruktioner) insatta i ett övergripande sammanhang. Förflutet, närvarande och kommande förenas, människans mikrokosmos relateras till ett universellt makrokosmos.

I de hebreiska skapelseskildringarna finns många paralleller till andra kulturernas föreställningar om kosmos födelse. Men Gamla testamentets texter skiljer sig också på en rad punkter från de omgivande folkens berättelser. Den tidiga hebreiska världen räknar exempelvis med ett gudomligt Du, ett väsen till vilket människan kan få en personlig relation och som är bärare av ett namn: Herren.

En storslagen och samtidigt intim bild av de första skapelseögonblicken förmedlar i denna anda Ordspråksboken med hjälp av en magnifik hymn från Vishetens mun. Under sång och dans mejslas kosmos ut: ”Herren skapade mig som det första, som begynnelsen av sitt verk, för länge sedan. I urtiden formades jag, i begynnelsen, innan jorden fanns. [...] då var jag som ett barn hos honom. Jag var hans glädje dag efter dag och lekte ständigt inför honom.”

I avsnittet finns en för sammanhanget central term: ”barn”. Det utgår ifrån ett svårtolkat hebreiskt begrepp: *amon*. Termen kan översättas med ”skicklig hantverkare, konstnär”. Bibelöversättningen Septuaginta använder ordet *harmozousa* – ”den som är i harmoni”. Världens skapelse blir alltså till en

estetisk handling ledd av en gudomlig hantverkare som åstadkommer virvlande rörelser och starka ljud, som i barnens lek.

Kyrkofadern Basileios den store (300-t.) kommenterar detta skapelsens ”mycket sköna verk”:

Mose visar oss sånär den gudomlige mästarens finger, som griper sig an universums substans, som formar de olika delarna i perfekt samklang och av det hela åstadkommer en harmonisk samstämmighet.

I de hebreiska texterna möter vi en överflödande sånglig rikedom, också utanför Psaltarens diktning. Lovsångerna inte minst: Jubelsången efter vandringen genom Röda havet, Moses långa avskedssång, Deborahs och Baraks segersång, Hannas lovsång, Davids gripande klagosång över Saul och Jonatan samt uppgiften om Salomos sånger, som enligt den första Kungaboken var inte mindre än 1 005 stycken. Andra exempel på sångliga uttryck i Gamla testamentet är den stora lovsången hos Nehemja i samband med återuppbyggnaden efter exilen i Babylon, många lovprisningar hos profeterna, Judits lovsång, den magnifika och omfattande lovsången över skapelsen och fäderna i Jesus Syraks vishet och de tre människors lovprisning hos Daniel (tillägget). Det finns även skrifter som i sin helhet utgör en framställning i sång: Klagovisorna och Sångernas sång (Höga visan). Sentida sångsamlingar har här en outtömlig källa av inspiration att ösa ur.

Den tidiga kyrkan

I den tidiga kyrkan tolkades upplevelserna kring Jesus från Nasaret i ljuset av de hebreiska skrifter alla redan var väl hemmastadda i och som Jesus själv vuxit upp med och legitimerat. Även han hade firat gudstjänst i synagogorna, deltagit i den magnifika tempelliturgin, sjungit Psaltarens psalmer, reciterat Moseböckerna och utlagt profeternas skrifter.

De första kristna använde sig av sånger som framför allt hämtades från den hebreiska traditionen. Flera nytestamentliga texter ger oss sådana indikationer. I samband med den sista måltiden sjöng Jesus och hans lärjungar ”lovsången”, ett knippe psaltarpsalmer. De troende deltog vidare, åtminstone inledningsvis, i synagogans sammankomster och templets regelbundna dagliga gudstjänstliv – där sången var det bärande uttrycksmedlet. Att det låg nära till hands att uttrycka sig med sång framgår av en detalj i Apostlagärningarna där det berättas att Paulus och Silas sjöng i sitt fängelse.

Det finns också utomkristna berättelser om kyrkans sång. En romersk källa nämner tidig kristen sång men från en plats långt från Jerusalem och under en tid när minnet av tempelliturgin hade börjat blekna. Det handlar om en rapport kring år 112 från en romersk guvernör, Plinius den yngre, till kejsar Trajanus. Plinius skriver från Bitynien (nuvarande nordvästra Turkiet) och meddelar kejsaren att de kristna ”sjöng till Kristus som till en gud”. Texten noterar att sången skedde *invicem* – växelvis eller i tur och ordning.

När det handlar om sången under den första kristna tiden har eftervärlden ofta fokuserat på de två texter av aposteln Paulus som uttryckligen nämner de tre kategorierna psalmer, hymner och andliga sånger. Men redan här blir det problem för en senare tid som gärna tänker i strikt funktionella termer: vad betyder dessa termer egentligen? Man kan inte utan vidare översätta *psalmoi*, *hymnoi* och *odai pneumatikai* – andefyllda oden – till genrer vi idag är bekanta med. Avgränsningar och bestämmningar kompliceras också av det faktum att många av sångerna i Nya testamentet som sagt inte självklart och inte ens vanligtvis kan anses vara specifikt kristna. Många sångliga uttryck förutsätter tempelliturgin och andra hebreiska traditioner.

Kejsar Konstantins åtgärd i början av 300-talet, att legitimera den kristna kyrkans existens, ledde till febril kreativitet, också inom kyrkosången. En av de mest betydelsefulla gestalterna inom det fältet är biskop Ambrosius av Milano. Eftervärlden har särskilt kommit att förknippa Ambrosius med hymnsången. Ambrosius inte bara understödde denna nya sång från öster, han bidrog själv till genren. Främjandet av hymnsången brukar framhållas som en av Ambrosius viktigaste liturgi- och musikhistoriska åtgärder. Hans svindlande djupsinniga och samtidigt genialt enkla *Veni redemptor gentium*, Kom folkens frälsare (Världens frälsare kom här; Sv. ps. 112) är förresten en av psalmbokshistoriens mest berömda hymner.

Ambrosius är en församlingssångens understödjare. Han framhåller med emfas att kyrkans sång är en kraft att räkna med! Sången förändrar både individ och församling, något som han vittnar om i en av sina utläggningar. Här handlar det om den traditionella psaltarsångrepertoaren:

Aposteln bjuder kvinnorna att tiga i församlingen; psalmen sjunger de ändå väl. Denna [psalmen] är ljuvlig och lämpad för varje ålder och kön. De gamla överger genom sången sin ålders stelhet, de sorgsna äldre männen besvarar den i sitt innersta med glädje, de unga sjunger den utan avund och lössläpplighet [...] och även små flickor sjunger ljuvligt och med mjuka röster, lugnt och värdigt, utan fel och blyghet, Guds lov.

Under Ambrosius tid fanns det fortfarande täta kontakter mellan romarrikets västra och östra delar. Just den hyllade milanesiska kyrkosången brukar tas som ett konkret exempel på östliga influenser. Ett par vittnesbörd från gudstjänstlivet inom det östra Medelhavsområdet kompletterar därför bilden.

Den redan nämnde biskop Basileios den store i Kappadokien var samtida med biskop Ambrosius. Basileios skriver omkring 375 till prästerna på orten Neocaesarea, nuvarande Turkiet:

De rådande bruken [att sjunga psaltarpsalmerna] är i harmoni och endräkt bland alla Guds kyrkor. Ena stunden är de [folket] indelade i två grupper och svarar varandra med sång. Därefter ålägger de en enda person att inleda sången varpå de övriga svarar; när de så har tillbringat natten med varierad psalmsång varvad med böner, och dagen gryr, intonerar de alla gemensamt, med en röst och ett hjärta, bekännelsepsalmen till Herren.

En annan representant för den östliga kyrkan är Theodoretos av Kyros (ca 393 till ca 460), nuvarande Syrien. Han berör hymnsången i sin Kyrkohistoria. Theodoretos berättar:

De [ett par yngre män som var präststuderande och körledare] var de första att dela psalmsångarnas körer i två [grupper] och att instruera dem att sjunga Davids sångstycken växelvís. Denna sedvänja tog sin första början i Antiochia och spred sig i alla riktningar, och trängde ut ända till den bebodda världens yttersta gränser.

Ytterligare en betydelsefull hymndiktare, vars sånger fick stort genomslag inom den syrisktalande kyrkan, var Efraim med tillnamnet Syriern (ca 306–373); hans stora verk *Hymnerna om tron* skapades sannolikt i Edessa (nuvarande Urfa i Turkiet) mot slutet av hans liv. Efraim kom att kallas ”den heliga Andens harpa” och han fick en stor betydelse för den östkyrkliga bysantinska sången.

Efraim upplevde ett dramatiskt tidsskede med stora kyrkliga motsättningar. Vi kan se parallellen till de europeiska reformationernas konflikter. Sådan anknytning kan man även uppfatta i hans hymner. Efraim är i dessa texter på en gång både poet och apologet. Men hymnernas användning i kyrkolivet resulterade också i att de blev mycket populära och fick stor spridning. En hymn, *madrasha*, var utformad för att sjungas av en kör eller försångare medan församlingen stämde in i ett omkväde.

Efraims diktning är genomgående grundad i det helhetsperspektiv där osynligt och synligt ständigt kommunicerar; världen är en enda:

*Herre, dina symboler finns överallt,
och ändå är du överallt dold.
Din symbol finns i höjden,
ändå märker inte höjden att det är du,
din symbol finns i djupet,
ändå inser inte djupet vem du är,
din symbol finns i havet,
ändå är du dold för havet,
din symbol finns på landbacken,
ändå förstår den inte vem du är.
Välsignad är den osynlige som syns!*

Medeltidens kyrkosång i Europa

Skandinavien hade redan under tidig medeltid mer eller mindre regelbunden kontakt med ett Europa som gradvis alltmer formades av kristendomen. Sådana relationer kunde upprättas genom härjningståg, handelsutbyten eller nordbors tjänstgöring i de romerska arméerna. Det bör därför ha funnits små kristna grupper i Skandinavien långt innan en mer strukturerad mission tog fart. Samtidigt bidrog frankerrikets expansion under Karl den store (742–814) till att kristen gudstjänst och sång mer allmänt introducerades i norr.

Det var särskilt benediktinerna som stod för missionsverksamheten. Från en redan existerande komunitet sändes missionärer till områden där nya kloster etablerades. Ett känt exempel med följder för Skandinavien förknippas med ”Nordens apostel” Ansgar (d. 865). Han var från början medlem av den benediktinska komuniteten i franska Corbie. Härifrån sändes han till Corvey i nuvarande Tyskland där ett nytt kloster just hade upprättats. Men i Corvey blev han inte gammal utan fick inom kort uppdraget att förstärka den norra missionsfronten.

Ärkebiskopen och historieskrivaren Rimbart berättar om Ansgars första besök i Skandinavien kring 829. I krönikan nämns en dramatisk händelse under Ansgars resa. Kan det vara första gången en psaltarsångbok fördes till skandinaviska trakter? Rimbart skriver om Ansgar och hans följe:

De råkade ut för sjörövare när de hade hunnit ungefär halvvägs. [...] På så sätt förlorade de de gåvor från kejsaren som de skulle ha haft med sig till svenskarna. Bland annat miste de nästan fyrtio böcker, som de hade samlat ihop för gudstjänsten men som nu föll i rövarens händer.

Den informationen säger något väsentligt om missionsskedets prioriteringar; till det viktigaste i bagaget hörde de dyrbara böcker som innehöll gudstjänstens sånger, texter och ordningar.

*

Under medeltiden handlade gemensam gudstjänstsång framför allt om den sång i grupp, *schola*, som utfördes av präster, munkar/nunnor, noviser och skolgossar inom ramen för mässfirande och tideböner. Psaltaren framstår här som det närmaste man kan komma när det gäller en psalmbok avsedd för gemensam sång. I detta sammanhang skulle förresten beteckningen ”psalmbok” dessutom vara språkligt adekvat.

Med klostrens utbredning följde alltså spridning av liturgiskt material. Det var ju länge bara klostren som erbjöd nätverk med kapacitet att upprätthålla organiserat utbyte av liturgisk sång och annan bildning. Källmaterialet från denna tid är dock sparsamt; när det gäller sången antydes melodierna länge på sin höjd med hjälp av *neumer*, grafiska tecken som utgjorde ett stöd för sångarens minne. Det var inte förrän en bit in på 1000-talet som musikalisk notation utvecklades till något som påminner om vår notskrift. Den processen är väsentligen en benediktinsk historia. Här finns för övrigt en i sammanhanget intressant historisk uppgift som kan utgöra en av de allra tidigaste antydningarna rörande utvecklingen inom den gudstjänstsången i Skandinavien.

*

Under 1000-talets första decennier verkade en klosterbroder Guido som sångledare i benediktin-kommuniteten i italienska Arezzo. Guido kritiserade de samtida missförhållandena inom kyrkan med samma rättframhet som han påpekade bristerna inom den kyrkliga sången. För att råda bot på det usla läget inom gudstjänstsången – här handlar det om de liturgiska sångerna och hymnerna som kloster-folket utförde – utvecklade han den princip för att skriva nottecken på linjer som vi använder ännu idag.

Guidos uttalade ambition var att underlätta för sångarna att själva lära sig liturgins melodier. Dessutom skulle åtgärderna medverka till utförandet av sångerna inte blev mer eller mindre godtyckligt, beroende på minnesförmågan hos sångledaren. Guidos reformprogram blev oerhört uppmärksammat och fick personligt understöd av påven Johannes XIX. Den guidonska metoden spred sig sedan snabbt över Europa.

Nu hände det sig vid mitten av 1060-talet att en viss Adam, lärare och historiker, anlände till ärkestiftet Hamburg-Bremen, till vilket Skandinavien hörde. Adam beskriver rätt ingående det kyrkliga läget i Bremen. Förhållandena var där och då (1030-talet) allt annat än idealiska. Ärkebiskopen, skriver Adam, ”kallade först en musiker vid namn Guido till Bremen och förbättrade på hans inrådan kyrkomusiken och klostertukten. Det var den enda av hans [ärkebiskopens] insatser som utföll lyckligt.”

Denne mysteriöse munk och musiker har ibland identifierats som just Guido från Arezzo. Men det är högst osäkert om den hypotesen håller. Å andra sidan finns det några detaljer i Adams text som skulle kunna innebära någon form av anknytning till den berömde mästaren från Toscana. Till att börja med heter denne inlånade munk Guido; han är alltså sannolikt italienare eller har möjligen lånat mästarens namn. Adam behandlar vidare en tidsperiod när Guidos av Arezzo musikpedagogiska metoder hade börjat få genomslag över Europa. Slutligen var den senare känd för sina åtgärder inom framför allt de två problemområden som Bremen-Guido hade uppdraget att få ordning på: sångpedagogiken och kyrkodisciplinen. Guidos pedagogik syftade till en ordnad kyrkosång med genomtänkt melodik och stöd av noterade förlagor. Utan dessa omfattande och mödosamma musikpedagogiska insatser hade psalmbokshistorien sett helt annorlunda ut.

När medeltiden gick mot sitt slut fanns det redan en rik repertoar av noterade psaltar- och hymnsånger inom Västkyrkan. Fortfarande stod dock klosterfolket för den största delen av kyrkans sång, det gäller både repertoarens omfattning och dess praxis. Men också folkliga sånginslag inom ramen för de kyrkliga traditionerna började gradvis utvecklas. Det finns indikationer som tyder på att församlingssång ägde rum kanske redan från 700-talet i de tyska regionerna. Församlingssång på tyska utvecklades vidare i katolska områden även under de framväxande protestantiska reformationerna. En forskare bedömer att den första katolska sångboken som uttryckligen var avsedd för hela församlingens sång är *Ein new Gesangbüchlin geistlicher Lieder*, sammanställd av dominikanern Michael Vehe i Halle och utgiven 1537.

Svensk psalmhistoria från 1500-talet

Efter reformationens införande i Sverige kom situationen för katolsk gudstjänstsång på svensk mark att radikalt förändras: den upphörde. Det var endast gruppen av utländska katoliker som verkade i Sverige som i fortsättningen hade rätt att fira katolska gudstjänster. Därmed dominerades svensk församlingssång i fortsättningen av det lutherska församlinglivet.

Man har påpekat att Psaltaren vid starten för den svenska lutherska reformationen fortfarande var kyrkans enda psalmbok i Sverige. Men när 1500-talets nordeuropeiska reformationsrörelser omskapade svenskt kyrkoliv i luthersk riktning fick den gudstjänstfirande församlingens gemensamma sång principiellt en framskjuten plats. Till det konstaterandet bör också tillfogas att det å andra sidan kunde vara tämligen skralt både med själva sången och med repertoarbredden under lutherdomens första århundraden. Om detta vittnar bland annat samtida visitationsprotokoll.

Reformationens lutherska psalmdiktning byggde till stor del på de medeltida kyrkovisorna. Här finns sånger som Det är en ros utsprungen, En jungfru födde ett barn idag, O huvud, blodigt, sårat, Upp min tunga samt blandsången In dulci jubilo. Även om man på reformatoriskt håll ofta kom att markera distans till de katolska rötterna utgjorde det musikaliskt-liturgiska området i Sverige härvidlag i någon mening ett undantag. De svenska reformatorerna visade en betydligt större öppenhet för det medeltida och därmed katolska sångliga arvet än kollegorna i Danmark och Norge. Ännu i dag intar gregorianskt melodimaterial i Svenska kyrkans gudstjänstmaterial en särställning i Norden. Men även övertagandet av ursprungligen latinska hymner, bland annat de ovan nämnda, ledde till att en hel del medeltida liturgiskt och hymnologiskt material kom att leva vidare i Svenska kyrkans gudstjänst- och psalmböcker. Därmed inkluderades delar av det medeltida arvet i den nationella psalmsångstraditionen. I den katolska publikationen med församlingssånger *Psalmer för kyrkoåret* (1937) kallar utgivaren till och med de lutherska psalmerna för ”delar av en andlig nationalegendom” som därmed uttrycker ”gamla fundamentala katolska trossanningar”.

I och med det svenska nationella reformationsprojektets start på 1500-talet förändrades läget för kyrkosången radikalt, till att börja med kanske mest på papperet. Den gemensamma församlingssången kom principiellt att inta en mer framträdande plats och genom medveten argumentation få ökad

legitimitet. Samtidigt sköts den traditionella liturgiska kyrkosången alltmer i bakgrunden, bland annat genom att latinet gradvis förlorade sin ställning som kyrkans bärande gudstjänstspråk. Men även den nya församlingssången fick se sig utmanad av det optimistiska framstegstänkande som fram emot 1600-talet också påverkade det kyrkliga livet och inte minst musiken. Den konstfärdiga figuralmusiken med inspiration från Italien hamnade allt oftare i motsättning till församlingens gemensamma sång, en konflikt som förstärktes av de pietistiska rörelsernas betoning av sången som primärt en hjärtats angelägenhet. Med tysk terminologi kunde man tala om *Kirchenmusik*, *Gemeindemusik* och *Seelenmusik*, alltså konstfärdig sång, församlingssång och hjärtats eller själens egen sång.

Det kyrkomusikaliska liv som på allvar etablerades i Sverige från 1600-talet präglades därför av en viss brokighet: en inledningsvis svag psalmsångspraktik, folklig ovana vid att fylla kyrkan med gemensam sång, begränsad psalmsångsrepertoar, många gånger ett starkt motstånd mot ”det nya”, naturligtvis få psalmböcker hos gemene man och ingen enhetlig psalmbok eller koralbok för hela riket.

Psalmböcker och kyrkolag

Det reformatoriska psalmskapandet i Sverige började eventuellt synas redan 1526. Den första svenska psalmbok som är bevarad i sin helhet är Olaus Petris *Swenske songer eller wisor*. Tillkomståret är 1536 och boken omfattar 47 sånger. Sedan följde en lång rad psalmboksutgåvor och en kraftigt ökande repertoar. Det finns uppgifter om att antalet psalmbokssånger vid slutet av 1600-talet var omkring 650. Så småningom var situationen på svensk mark såpass förvirrad att vidare psalmboksutgivning förbjöds i väntan på en ny psalmbok för hela riket. Det var också i denna situation som kyrkolagen 1686 tillkom. Några år senare, 1695, publicerades den officiellt stadfästa rikspsalmboken; koralpsalmboksutgåvan utkom 1697.

Den kyrkliga sången och musiken fick relativt tidigt ett principiellt starkt fotfäste genom att 1686 års kyrkolag införde den första lagregleringen inom området (denna kyrkolag kom för övrigt i princip att gälla fram till och med år 1992). Kyrkolagen blev ett slags ryggrad för det kyrkliga svenska musikliv som uppfattade församlingens gemensamma sång som ett bärande element i gudstjänsten. Det finns skäl att anta att den svenska psalmsångstraditionen i hög grad hade just denna kyrkolag att tacka för sin ökande utbredning och mångfald. Lagtexten stadgar bland annat (i lätt moderniserad språkdräkt):

Uti församlingarna skall man också lova Gud med sång, spel och musik. De psalmer som härtill varit brukade och uti Uppsalapsalmboken äro införda, skola ock härefter vid gudstjänstens förrättande sjungas; där ock några andra, av gudliga och lärda män författade, befinnas vid överseendet komma överens med Guds ord och trons renhet samt tjäna till andakt och uppbyggelse, må de jämväl tryckas och vid gudstjänsten brukas.

Denna begränsade paragraftekst innehåller en hel del information. Intressant är att texten har ett särskilt ärende i de tre dubbla begreppskriterier som anges som villkor för att publicera psalmer. Här beskrivs också det i någon mening moderna svenska psalmboksprojektets grundläggande kontext. För det första stadgas det att psalmernas författare ska vara både fromma och lärda; att de är män förutsätts utan någon närmare reflektion. Vidare måste texterna genomgå granskning utifrån två aspekter som tar hänsyn till tidens dominerande kyrkliga huvudriktningar: ortodoxin (”Guds ord och trons renhet”) och pietismen (”andakt och uppbyggelse”).

Katolsk återkomst

Den katolska psalmsångstraditionen i Sverige efter reformationen var inledningsvis svag. År 1783 upprättades ett svenskt apostoliskt vikariat men det dröjde till 1836 innan en första ”psalmbok” gavs ut, och det i blygsamt format. Först i och med samlingen *Skyddsengeln* 1887 tillkom ett substantiellt antal nya församlingssånger för katolskt bruk. Här fanns psalmer som exempelvis Kom, Skaparande, Gud vår Gud vi lovar dig, Var hälsad Herrens moder, Stilla natt med flera. *Skyddsengeln* kan också sägas utgöra den första egentliga katolska psalmboken i Sverige.

År 1902 var det dags för *Cecilia* – för första gången en katolsk psalmbok med noterade melodier. Denna psalmbok var tydligt influerad av tyska traditioner men bidragen var av skiftande kvalitet, varför det hände att svenska katoliker också sneglade åt Svenska kyrkans officiella psalmbok. Det

katolska psalmboksarbetet gick emellertid vidare och resulterade 1937 i *Psalmer för kyrkoåret*; här kunde man sjunga sånger diktade av inom Svenska kyrkan välkända namn som Wallin, Hedborn, Franzén eller Runeberg.

Efter nästan ett halvt sekel sedan den första officiella utgåvan utkom en ny *Cecilia* 1950. Den byggde huvudsakligen på material från tidigare sångsamlingar och var indelad i en svensk respektive latinsk del. Det förekom också att katolska församlingar använde sig av *Den svenska psalmboken 1937*.

Vid mitten av 1970-talet togs ett samlat grepp på den katolska psalmbokssituationen. Då tillsatte Katolska liturgiska nämnden ett psalmutskott varpå en psalmenkät genomfördes och ett upprop om bidrag till en ny psalmbok sändes ut. Vid samma tid tillskapades också den ekumeniska Sampsalmkommitté där representanter för 15 kyrkor och samfund deltog. Bland dessa fanns också representation från det katolska stiftet. Ungefär samtidigt som Svenska kyrkan gick i mål med *Den svenska psalmboken 1986* utkom den nya katolska psalmboken *Cecilia 1987*; den senare inkluderade då även de 325 ”ekumeniska” psalmer som Sampsalmkommittén arbetat fram.

Cecilia 1987 var alltså indelad i två huvuddelar: en ekumenisk och en katolsk. Men också den katolska delen hade hämtat bidrag från Svenska kyrkans egen ”samfundsdel”. Denna utgåva av *Cecilia* representerade därmed inte bara den första riktigt genomarbetade katolska psalmboken på svensk mark, den manifesterade också svensk nationell psalmsångstradition med rötter i både luthersk reformation och medeltida hymntradition. År 2013 utgavs så den nuvarande *Cecilia* för Stockholms katolska stift, numera under ny rubrik: I stället för ”psalmbok” benämns den ”gudstjänstbok”.

Utvecklingen efter 1695 års psalmbok

Åter till utvecklingen efter 1695 års psalmbok. Parallellt med ansträngningarna att via tryckta psalmboksutgåvor både främja sången och göra utförandet mer enhetligt fanns det folkliga koralstångstraditioner som kunde bli mycket spridda och som i vissa fall fortlevde ända in på 1900-talet. Den ursprungligen medeltida dagvisa vi redan mött, *Den signade dag*, behöll sin popularitet. I Dalarna utvecklades under 1800-talet dessutom en livskraftig folklig melodivariant till denna text; fortfarande händer det att visan sjungs på denna melodi.

En tredje gren av svensk psalmsångstradition blommade ut på 1700-talet med bas i de pietistiska kretsar som i stor utsträckning stimulerades av kontinentala impulser. I Sverige publicerades nu en rad pietistiska sångsamlingar som inte sällan utmanade det traditionella kyrkolivet. *Mose och Lambsens Wisor 1717* är kanske det mest kända exemplet, men det kom många fler: *Andeliga wisor om hwargehandla materier*, *Sions sånger*, *Sions Nya Sånger*, *Andelige Siunge-Chor* är några sådana titlar.

I början av 1800-talet var tiden mogen för en ny officiell luthersk psalmbok, den Wallinska. Den föregicks av en långvarig förberedelseperiod som inkluderar de tre psalmboksförslagen 1765, 1767 och 1793, inklusive en intensiv debatt som i tonläge och ordval inte skiljde sig särskilt mycket från senare tiders psalmboksdiskussioner. Wallins psalmbok antogs 1819 och involverade en rad av den tids framträdande kulturpersonligheter som Wallin, Geijer, Franzén, Hedborn med flera. Till denna anslöt den så kallade Haeffnerska koralboken som blev mycket omdiskuterad, inte minst för att den musikaliskt ansvarige, Johann Christian Friedrich Haeffner, åstadkom en enhetlighet i melodiernas utformning som för lång tid framöver bidrog till en polarisering mellan officiellt sanktionerat psalmboksarbete och sångliga uttryck som representerade folkliga traditioner och expanderande väckelserörelser. I ett historiskt perspektiv är det dock inte så svårt att förstå Haeffners förenklingsambitioner. Han skriver 1817:

Ofta synes det, som låge Kantorn och den sjungande församlingen i strid med hvarandra, båda sträfvande att öfverträffa hvarannan i vilda skrån och stojande larm; och den messande presten, i stället för att stifta försoning, ökar icke sällan oredan.

Den Wallinska psalmboken anknöt inte till psalmskatten från pietistiska och herrnhutiska grupperingar. Men inom väckelsekretsarna och senare de frikyrkliga samfunden fortsatte psalmdiktningen. Man fortsatte att sjunga ur de äldre pietistiska psalmböckerna. Samtidigt skapades mycket nytt. År 1826 publicerades *Christelig Sång-Bok till bruk wid Enskild Husandakt* utgiven av en bokhandlare Syrén, sedan kom en lång rad samlingar: *Andeliga sånger för Barn 1851–56*, *Pilgrims-Sånger 1859*,

Sabbatsklockan 1878, *Psalmisten* 1880, *Sionstoner* 1889, *Nya Pilgrimssånger* 1891, *Svenska Missionsförbundets sångbok* 1893, *Segertoner* 1914 ... listan kan göras mycket längre. Men intensiteten i utgivningen säger något om församlingssångens betydelse i såväl kyrkliga som frikyrkliga kretsar, där den liturgiska musiken var reducerad till ett minimum eller hade eliminerats helt.

Insatserna för ökad enhetlighet på församlingssångens fält under 1700- och 1800-talen ledde så småningom på kyrkligt område till att allt fler röster höjdes för att på ett mer genomgripande sätt restaurera såväl liturgisk musik som församlingssång. Man tog initiativ till att skapa en församlings-sångrepertoar med större rytmiskt liv än den som den Haeffnerska koralboken kunde erbjuda.

Den ryktbare biskopen Ullman i Strängnäs gick i bräsch för förnyelsesträvandena och ville ha ett uppbrott från ”dessa utdragna, sömnaktiga toner hvilka man ej sällan får höra vid våra offentliga gudstjänster”. Nu utkom exempelvis 1897 *Musiken till svenska mässan*, som innehöll både nyare och äldre material. I detta skede startade också den kyrkosångsrörelse på svenskkyrklig mark som sedermera skulle växa sig förhållandevis stark. Snart bröt också den så kallade unglyrklygheten ny mark. Den inledde en era under 1900-talets första decennier som skulle innebära en nyorientering på den officiella församlingssångens område.

Med inspiration av bland annat biskopen Gustaf Aulén drogs ett nytt koralboksarbete igång. Detta resulterade i ett tillägg till det Wallinsk/Haeffnerska projektet, en utgåva som publicerades 1921 under rubriken *Nya psalmer*. Här började den Wallinska linjen att luckras upp genom att en rad sånger med pietistisk karaktär av Lina Sandell eller från frikyrklygheten lyftes in. I denna samling blev det också svenskkyrklig premiär för exempelvis *Stilla natt*, *Gläns över sjö och strand* och folkliga koraler som *Gå varsamt min kristen* eller *En herrdag i höjden*. Samlingen innehöll också den medeltida hymnen *Te Deum* och sekvensen *Dies irae*.

Därmed var riktningen angiven och ett omfattande arbete med sikte på en helt ny psalmbok påbörjades. Detta kom att resultera i 1937 års utgåva. Här lämnades arvet från Wallin i stort sett oförändrat, man tog flera steg tillbaka från användningen av väckelsemelodierna i 1921 års *Nya psalmer* och införde ett nytt melodimaterial som speglade tidens syn på en ”kyrkligt värdig” sång.

Efter andra världskriget började på Sverige och inte bara inom Svenska kyrkan ett intensifierat internationellt utbyte växa fram. Nu blev impulserna från Tyskland på nytt betydelsefulla. Man hade där sedan länge medvetet arbetat med att återknyta till ett reformationstida melodimaterial som uppfattades som rytmiskt livligare och sångbarare än melodiarvet från 1800-talet. År 1963 utkom så inom Svenska kyrkan *Tillägg till Den svenska koralboken* som innehöll 71 koralmelodier. Vid ungefär samma tid publicerades också samlingen *Kyrkovisor för barn*, en utgåva som blev så användbar inom olika åldersgrupper att den sedermera kom att benämnas enbart *Kyrkovisor*. Därmed fanns det redan en hel del inspirationsmaterial att tillgå för den psalmbokskommitté som kyrkomötet 1968 föreslog och som benämndes 1969 års psalmbokskommitté. Nu började en helt ny process som avsatte en rad samlingar med försöksmaterial, bland andra *71 psalmer och visor*, *Psalmer och visor 76*, *Psalmer och visor 82*. Slutligen, som ett resultat av närmare 20 års organiserat kommittéarbete, publicerades den psalmboksutgåva som i skrivande stund ännu gäller för Svenska kyrkan och som benämns *Den svenska psalmboken* 1986.

Bilaga 2 Psalmen som tidsspegel

Varje människa bär inom sig en bild av världen, den lilla och den stora, mikrokosmos och makrokosmos. Hon påverkas i hög utsträckning av faktorer som hon inte själv har inflytande över. Och samtidigt bidrar hon till att mer eller mindre aktivt forma sin omgivning – antingen det handlar om människor eller strukturer. I detta sammanhang kan man urskilja ett par grundläggande mänskliga förhållningssätt som också får konsekvenser för psalmdiktning, psalmboksutgåvor och psalmanvändning.

Psalmdiktningen har ofta präglats av ett samspel mellan två huvudinriktningar: en världsbild som man brukar kalla realistisk och en annan inriktning som kan benämnas nominalistisk eller antirealistisk. De två inriktningarna, realism och nominalism, har egentligen alltid varit i funktion i mänsklighetens historia. De båda har också format kyrkan och psalmen på djupgående sätt.

Den realistiska världsbilden dominerar den så kallade förmoderniteten, ungefärligen tiden fram till renässansen och de protestantiska reformationernas tidevarv kring 1500-talet. Därefter ger i Västerlandet humanistiska och kyrkliga strömningar med rötter i medeltida förändringsmönster bränsle åt de genomgripande omvälvningar som äger rum på både världsligt och kyrkligt område; upplysningstidens individcentrerade rationalitet respektive pietistiska och rationalistiska kyrkliga positioneringar är exempel på sådana nominalistiskt färgade rörelser.

Realism

Kännetecknande för ett uttalat realistiskt perspektiv är att världen uppfattas som en enhet. Den enheten omfattar både den synliga och den osynliga tillvaron. ”Vår värld”, den som är tillgänglig för sinnena, är i grunden logiskt tillgänglig (*logos*) och kan utifrån mänskligt tänkande i betydande utsträckning behärskas av vetenskap och teknik. Den osynliga tillvaro som befinner sig bortom vår förståelsehorisont representerar däremot ett varande som intellektet kan meditera över men också tvingas kapitulera inför när tanken och begreppen inte längre räcker till.

Denna kosmiska enda verklighet handlar här inte om en samordning mellan två olika huvuddelar, där de två, synligt och osynligt, sällan eller aldrig möts. Tvärtom kommunicerar delarna kontinuerligt med varandra. Då får den fysiskt sett begränsade mänskliga kroppen (ett *mikros kosmos*) sin motsvarighet i ett oändligt universum (*makros kosmos*) som inkluderar de himmelska verkligheterna. Makrokosmos yttersta verklighet benämns i kristet perspektiv Treenigheten, det vill säga Gud, denne Gud som också är urgrunden, urenergin och urmodellen för människans mikrokosmiska vara.

Makrokosmos och mikrokosmos står därför inte i någon motsättning till varandra. Istället manifesterar de båda tillsammans världens inneboende enhet, mening och förnuftiga sammanhang, i rummet och i tiden. Man brukar säga att mikrokosmos delaktigt eller äger delaktighet i det gudomliga Varats makrokosmiska verklighet. Denna delaktighet uppfattas emellertid inte bara som osynlig eller andlig, utan har också med materien att göra. Sambandet kan uttryckas enligt den kända principen för maximum och minimum: Gud är oändligt större än det största som kan tänkas. Samtidigt finns det inte något så litet att inte Gud skulle rymmas där. I det senare fallet behöver man inte tänka sig kvantfysikaliska svårbegripligheter, utan något litet och materiellt: ett spädbarn, ett nattvardsbröd eller en psalm.

I denna växling mellan den stora och den lilla världen spelar språklig kommunikation en central roll, både vad gäller förståelsen och användningen av språket. Man kan i detta sammanhang tala om en språkrealism som även får konsekvenser för psalmdiktningen. Psalmens språk förutsätter här en verklighet bortom orden, ett varande som språket alltså både avslöjar och döljer. Denna ”bakomliggande” verklighet förmedlas till sångaren eller lyssnaren inte bara och inte främst som information, utan formar människan som person. Hennes ande såväl som hennes själ och kroppsliga materia förnyas genom språket, inklusive tonspråket.

Men den musikaliska dräkt som psalmtexten är klädd i leder sångaren eller lyssnaren vidare. Eftersom musiken till sitt väsen har en nära relation till skapelsestrukturerna (något som redan Pythagoras observerade) kan musiken passera ordens tolkningskikt. När orden måste tystna inför Mysteriet bär musiken vidare, över de intuitiva bråddjupen. Musik och mysterium kan inte skiljas åt.

När kyrkan sjunger julhymnen *Hodie Christus natus est* (Idag är Kristus född; vi har motivet i sv ps 124, En jungfru födde ett barn idag), målar texten inte bara en historisk bild av inomvärldsligt och nominalistiskt slag. Det som en gång hände i Betlehem görs också närvarande i tiden och i rummet. Människan möter i nuet samtidigt hela historien, från paradiset via krubban och korset till slutmålets himmelrike. Mysteriet aktualiseras, *re-presenteras*, det spränger gränserna mellan synligt och osynligt. Nyckelorden är *I denna dag!* Sången får därmed i detta realistiska perspektiv sakramentala drag. Den bysantinske hymndiktaren Romanos Meloden (500-t) sjunger:

*En jungfru föder i denna dag den Översinnlige.
Och jorden bjuder ett stall till behag för den Oupphinnlige.
Änglar och herdar höja hans lov med jubelljud.
Vismän med stjärnan bilda hans hov i kungaskrud.
Ty oss är givet i denna dag ett nyfött barn, av evighet Gud.*

*Till Betlehem! Där öppnas oss ett Eden,
vars frukt skall läska oss på vandringsleden.
Förborgat i ett skjul är paradiset!
Där sprang en telning ur det torra riset
– där står i dag Försoningen i blom.
Där är den brunn som aldrig rinner tom,
det vatten som kung David efterträtt.
Där stillar jungfrun som ett barn har fått
den törst som Adams släkt och David led.
O stall som skänkte oss av jungfruns kved
ett nyfött barn, av evighet Gud!*

Nominalism

Så något om nominalismen, den tankemässiga motpol till realismen som på allvar började formuleras av vissa filosofer och teologer under hög- och senmedeltid. Men rötterna finns åtminstone i romersk och grekisk antik (tre centralgestalter är här Protagoras och senare Lucretius respektive Chrysippos). Som nominalistiska och medeltida företrädare möter en rad namn, exempelvis William Ockham eller Gabriel Biel; de båda kom förresten att på olika sätt påverka Martin Luther. Ockham (ca 1287–1347) framhåller att människan inte äger något gudomligt ljus eller en högre kunskap. Vi vet bara det som sinnena säger oss. Därmed kan Gud inte heller vara närvarande i sin skapelse. Följden för Ockham är att varje skapat ting skiljs från sin upphovsman i samma ögonblick som det blir till. Människan kan på sin höjd med själva tanken gissa sig till en upphovsorsak.

Därmed är det endast den för sinnena uppfattbara skapelsen som förmedlar sådan information som vi genom förnuftet kan dra slutsatser av, kategorisera och förse med namn. Den osynliga tillvaro som finns bortom förståelshorisonen blir följaktligen något av ett vitt fält, ett område för tron och den särskilda uppenbarelsen. Och då läggs tonvikten allt mer på individens tro, mer eller mindre frikopplad från kyrkligt formulerade trossanningar.

Konsekvensen av detta fokus på individens frälsning blir att ett nytt slagord föds: *ecclesiola in ecclesia*, en liten kyrka i den stora. Om denna skriver den pietistiske centralgestalten Heinrich Müller (1631–1675) från Rostock: ”Därför gör den bäst som bygger [Gud] en liten kyrka i sitt hem.”

Den lilla gruppens markering av sin autonomi och sitt tolkningsföreträde inspirerar också psalmdiktandet. Följden blir inte sällan starka spänningar mellan kyrkligt sanktionerade psalmböcker (i Sverige särskilt psalmböckerna från 1695 och 1819) och den inofficiella produktionen av sång- och psalmböcker, något som så småningom ger näring åt den framväxande frikyrkorörelsen.

Den nominalistiska positionen uppvisar i praktiken både extremer och många mellanformer, ofta med ”realistiska” ambitioner, inslag eller rester (som hos Luther). Men nominalismens principiella utgångspunkt är att det är den materiella världen som är den verkliga, den som kan studeras med sinnenas hjälp. Resten, om vi får säga så, är som sagt en fråga för tron. När sedan tron och materien skiljs åt frigörs oerhörda krafter. Det har att göra med att människan, både som religiös individ och i

egenskap av samhällsmedborgare, inte nöjer sig med att passivt studera sin omgivning, Hon har även en oemotståndlig drift att omforma kyrkan och världen. Och just här kommer nyttokriteriet i fokus.

I och med reformationsrörelsernas och humanismens individcentrering, språkkritik och inbördes samspel sker därför något radikalt, något som sedan länge legat i sin linda. Nyttan börjar allt mer framstå som ett tillvarons huvudkriterium.

Inte minst vittnar många psalmboksdebatter om dessa förändringsprocesser. Vi kan ta ett exempel från 1700-talet kring tre nämnda psalmboksförslagen för Svenska kyrkan (1765, 1767, 1793). En debattör, Carl Gustaf Leopold, framhåller ”det trängande behovet av brukbara psalmer” för att hålla samman samhällsstrukturen. Leopold representerar ett upplyst subjektivt andaktsideal buret av socialt patos; rötterna leder bakåt till Theophil Großgebauer, Heinrich Müller, Philipp Jacob Spener och många andra i de pietistiska kretsarna under 1600-talet. Leopold skriver:

Men wid en allmän Gudstjenst, som samlar höga och låga, menighet och ståndspersoner, upplysta och olärda til samfälda andakts-rörelser; der måste uttrycket af deras andakt wara af den wisa beskaffenhet, at det förenar alla Classers både begrepp och hjertan.

En sjungande kyrka

När man studerar kyrkans sångliga historia bör man hålla i minnet att psalmdiktning och andra sångformer under realismens glansperiod förmoderniteten inte främst hade målet att skapa funktionella sånger för en kristen grupp eller församling. Det handlade primärt om att genom sången meditera över Guds väsen, egenskaper och närvaro. Kyrkan och människan skulle – bokstavligen – ”byggas upp” (logos och mikrokosmos igen). Och byggnadsstrukturen var den kosmiskt förankrade världsbilden.

Kyrillos av Jerusalem (ca 315–386) kan ge en rad målande exempel på sådan undervisning. När han undervisar i Gravkyrkan med dess utsmyckningar och ständigt pågående sång målar han också en inre fresk. Han säger till de församlade:

Skåda nu uppåt med sinnets öga, föreställ er änglakörerna och Gud, alltings härskare, på sin tron, den enfödde Sonen sittande på hans högra sida och Anden tillsammans med dem, troner och herradömen som utför sin tjänst, och var och en av er, man och kvinna, bland de frälsta. Låt era öron redan liksom genljuda av denna sköna sång som änglarna skall stämma upp för er som är frälsta.

Han fortsätter:

Ty denna serafernas lovsång till Gud, som har överlämnats till oss, uttalar vi för att ta del i de övervärldsliga härskarornas lovsång.

Liturgin förvandlar sångaren till en himmelsk budbärare som påminner om frälsningshistoriens ständigt närvarande händelser:

Detta vet kyrkans hängivna kantorer, som efterliknar änglarnas härskaror och ständigt lovsjunger Gud.

Men perspektivet blir allomfattande, tron förenar kosmos med människans och kyrkans dagliga brottning. Tillflödet från den himmelska världen skapar ett utflöde som välsignar den synliga tillvaron. Efraim Syriern sjunger i en av sina hymner:

*Skapa fred, o Herre, i mina dagar i dina kyrkor!
Bind samman och förena de stridande sekterna,
ge fred och försoning åt de grälände partierna,
så att det av alla kyrkor blir en enda, sann kyrka.
Må hennes rättfärdiga barn samlas i hennes sköte
och tacka din godhet. Lovad vare din försoning!*

Under grekisk antik använde man sig av ett begreppspar som fortfarande har betydelse för reflektionen kring realism och nominalism, nämligen substans och accidens. Också en psalm kan analyseras med hjälp av dessa verktyg:

Substansen (formen) utgörs i ett realistiskt sammanhang av de bakomliggande eller oföränderliga faktorerna, det som tillhör ontologin, själva varat. I kristen kontext är den materiella världens förankring i Gud själv den avgörande substansfaktorn, det vill säga Treenighetens verklighet bortom den jordiska existensen. Det finns också ett mellanting mellan realism och nominalism där man fortfarande föreställer sig en substans, men på ”hitsidan” gränsen, alltså en ”materialistisk” substans så som Aristoteles tänkte sig.

Accidensen, det som skiftar över tid, består av sångens text med dess formuleringar och associationer liksom textens musikaliska dräkt. Och kopplat till ett nominalistiskt sammanhang blir accidensen i hög grad präglad av nyttigheterna och därmed förhandlingsbar: psalmens terapeutiska förmåga, dess genomslagskraft, begriplighet eller socialt utjämnande effekt – det vill sig en allomfattande nytta. Martin Luther återkommer ständigt till ämnet; här är det människans välmående som fokuseras:

... endast musik kan, efter teologin, verka det som teologin på andra sätt kan åstadkomma, nämligen att lugna och glädja människans själ.

Och utifrån ett mer heltäckande mänskligt nyttoperspektiv skriver han:

Ty inget på jorden är kraftigare än att göra de sorgsna glada, de glada sorgsna, de modfälda frimodiga; att locka de högdragna till ödmjukhet, att stilla och dämpa den heta och okontrollerade kärleken, att minska avunden och hatet; och vem kan räkna upp alla människohjärtats rörelser som regerar människorna och lockar och driver dem antingen till dygd eller last; vidare att tygla och regera densamma sinnesrörelsen; [ty] säger jag, inget är kraftigare än musiken.

Våra världsbilder påverkar också vår tids psalmdiktning, det gäller såväl text som toner. Här ligger också den verkliga utmaningen för en psalm, oavsett tillkomstår: att låta funktionen vila i identiteten.

Bilaga 3 Vägen till 1986 års psalmbok

Föregångaren till *Den svenska psalmboken* 1986 var *Den svenska psalmboken* 1937. Den togs officiellt i bruk på fastlagssöndagen ett år senare. Men redan tidigt kom omfattande kritik mot den nya boken. Det kom motreaktioner både från vetenskapligt håll och från andra som kritiserade nattvarpspsalmer, kyrkopsalmer och bristen på ungdomspsalmer. 1940-talet blev dock en anpassningsperiod till den nya psalmboken. Så kom 50- och 60-talen med både utvecklingsoptimism och ökande medvetenhet om olika hotbilder (t ex kärnvapen eller miljöfrågor). Nu märktes allt fler initiativ inom psalmområdet. Prästen och författaren Rune Pär Olofsson publicerade debattskriften *Ny psalmbok*, och vid kyrkomötet 1958 behandlades en motion som föreslog framtagande av ett tillägg till psalmboken 1937. Vid ungefär samma tid presenterade också diktaren Bo Setterlind ett inlägg i psalmboksfrågan med rubriken *Psalmer i atomåldern*. Men redan 1960 hade det kommit ett slags inofficiellt psalmbokstillägg, *Kyrkovisor för barn*, sedermera benämnt *Kyrkovisor*.

Utvecklingen inom psalmområdet ledde under 60-talet fram till bildandet av Hymnologiska institutet med teologen Anders Frostenson som initiativtagare och med kyrkomusikern Harald Göransson som medarbetare. Decenniet med sina revolter inte minst i ungdomsvärlden ledde också till febril kyrklig aktivitet, som födde fram den andliga visan. Många av sådana visor gick åtminstone inledningsvis i protestens tecken.

Svenska kyrkans kyrkomöte 1968 beslöt i detta skede att föreslå tillsättande av den arbetsgrupp som kom att benämnas 1969 års psalmskommitté. Kommittén bestod inledningsvis av fem sakkunniga men kom senare att utvidgas. När arbetet avslutades 1985 bestod den av sju ledamöter som representerade teologisk, litterär, musikalisk och praktisk kyrklig kompetens. Under hela arbetsperioden tjänstgjorde Per Olof Nisser i arbetet, först som ledamot, senare som kommitténs huvudsekreterare.

Kommitténs successivt angivna huvuduppgifter var följande:

- att lämna förslag till nya psalmer (både text och musik)
- att ge förslag till en revision av *Den svenska psalmboken* 1937 och koralboken 1939
- att ge förslag till en ekumenisk psalmbok

Kommittén genomförde under sin arbetsperiod ett omfattande arbete med att framställa försöksmaterial för att ge Svenska kyrkans församlingar möjlighet att pröva nya psalmer och ge kommittén återkoppling. År 1971 utkom försökshäftet *71 psalmer och visor*. Häftet utvärderades genom Religionssociologiska institutet.

Till 1975 års kyrkomöte lade kommittén fram ett förslag som fick beteckningen *Psalmer och visor*. Förslaget var tredelat: psalmbokstillägg, kommentardel och ackompanjemangsdelen (SOU 1975:2–4). Förslaget resulterade 1976 i tillägget *Psalmer och visor 76* (138 psalmer och 15 läsepsalmer). År 1982 publicerades en andra tilläggsdel, *Psalmer och visor 82* (156 psalmer och 7 läsepsalmer).

Uppdraget från 1975 års kyrkomöte att revidera 1937 års psalmbok och 1939 års koralbok ledde till att kommittén och arbetsuppgifterna expanderade. Kommittén organiserade sig nu i arbetsgrupper, ofta med externa experter. Inför varje psalm stod kommittén i huvudsak inför tre val: att behålla psalmen utan ändringar, att ta bort den i sin helhet eller att bearbeta den.

I detta sammanhang genomfördes en enkät med hjälp av Statistiska centralbyrån. Enkäten ställdes till präster och kyrkomusiker. Resultatet av enkäten blev att drygt 200 psalmer rensades ut. Vissa andra psalmer som var välkända och väl använda behölls. Men den tredje gruppen, psalmer som av olika skäl ansågs behöva revideras, ledde till en ny inriktning av arbetet. Man riktade visst försöksmaterial med bearbetad text och musik mot Svenska kyrkan och allmänheten. Det första häftet, *Revision av 1937 års psalmbok*, utkom 1977. Häftet innehöll 17 psalmer. Detta försöksmaterial följdes av ett nytt häfte med samma titel (1978, 13 psalmer). En tredje publikation, *Den signade dag*, utkom 1980 (47 psalmer). Detta arbete redovisades i betänkandet *Den svenska psalmboken* (SOU 1981:50) och utgjorde i praktiken en lägesrapport.

Kyrkomötet 1982 kom att lägga en stor del av sitt arbete på psalmboksfrågorna. Kyrkomötet formulerade sig kring tre huvudprinciper för det fortsatta psalmboksarbetet:

- fler psalmer kunde behållas oförändrade
- vissa språkliga frågor tog kyrkomötet ställning kring
- kyrkomötet gav synpunkter på en rad teologiska frågor[ii]

En omfattande offentlig debatt följde på presentationen och behandlingen av kommittébetänkandet *Den svenska psalmboken* (SOU 1981:49–52). Därpå följde ett fortsatt revisionsarbete som ledde till att antalet oförändrade eller obetydligt oförändrade psalmer ökades från omkring 60 till 165. Av de 600 psalmerna i 1937 års psalmbok togs 253 bort. Övriga psalmer bearbetades.

År 1979 fick 1969 års psalmskommitté sitt sista större uppdrag, att delta i arbete på en ekumenisk psalmbok och att lämna förslag på åtgärder. Redan från 1978 hade en ekumenisk grupp, Sampsalm, varit i arbete. 1982 års kyrkomöte preciserade uppgiften till att i samarbete med Sampsalm lägga fram förslag till en form av ekumenisk psalmbok. Eftersom redan 1937 års psalmbok i vissa avseenden präglades av ett vidgat psalmbegrepp avseende ursprung och traditioner kom beteckningen ”ekumenisk psalmbok” att ersättas av ”gemensam psalmbok”.

I sammanhanget uppkom också en diskussion kring struktureringen av psalmboken. Det handlade om huruvida psalmerna skulle delas in i två huvuddelar i psalmboken (följaktligen med genomgående parallella tematiska avdelningar), eller om psalmerna skulle ha en löpande genomgående numrering (ett enda avsnitt för varje tematisk avdelning där de gemensamma psalmerna kunde utmärkas med exempelvis av bokstav+nummer). Det senare alternativet förkastades. Processen ledde fram till att man enades om att strukturera psalmboksmaterial i två huvuddelar: Del 1 (gemensam del för de aktuella samfundet), Del 2 (samfundens ”egna” psalmer).

En fortsatt arbetsprocess ledde fram till lägesrapporten *Ekumenisk psalmboksdel*, mars 1984 med 315 psalmer följde av ett slutligt förslag om 325 psalmer. Per Olof Nisser kommenterar:

Den gemensamma delen dominerades av material från 1937 års psalmbok. För de flesta samfund var det inget större problem; deras sångböcker hade efterhand tagit upp mer och mer av Svenska kyrkans sångskatt. Pingströrelsens Segertoner står i detta hänseende längst bort från Den svenska psalmboken. [...] Frågan är f ö om något samfund i den här frågan har fått tänja sig så långt som just Pingströrelsen. Från katolska kyrkan finns, har det påpekats, inga psalmer. Man får då tänka på att alla psalmer från tiden före reformationen är från katolsk tid. Det finns också flera översättningar från katolskt håll efter reformationen. [...] I den sångbok som används i den katolska kyrkan är f ö den allra största delen gemensam med Den svenska psalmboken.

Den 25 juni 1985 överlämnade kommittén efter drygt 16 års arbete sitt slutbetänkande till regeringen. Psalmskommitténs sista sammanträde ägde rum den 22 november 1985. Eftersom beslutanderätten för de kyrkliga böckerna 1983 hade överförts till kyrkomötet innebar detta att regeringen nu inte längre befattade sig med psalmboksfrågorna. Nisser skriver:

Betänkandet, *Den svenska psalmboken*, omfattade fyra volymer. Volym 1 (SOU 1985:16) innehöll förslaget till en psalmbok (med både melodi och text). Volym 2 (SOU 1985:17) innehöll en psalmbokshistorik över tiden 1937–1969 samt en redogörelse för kommitténs principer och motiveringar. Volym 3 (SOU 1985:18) innehöll text- och musikkommentarer till flera av psalmerna. [...] Volym 4 (SOU 1985:19) slutligen utkom först i september 1985 och innehöll det musikaliska ackompanjemanget till psalmerna.

Själva psalmboksförslaget bestod inte oväntat av två delar. Den första skulle vara gemensam för flera kyrkor och samfund och omfattade 325 psalmer. Av dem kom 267 från 1937 års psalmbok samt de båda psalmbokstilläggen. Det kan verka som en nästan oekumenisk dominans. Men i själva verket förekom praktiskt taget alla dessa psalmer redan i flera andra samfunds sångböcker. Förslaget var alltså på många sätt endast en kodifiering av psalmer

och sånger som redan var gemensamma. Men nu fick de samma text, samma melodi och samma nummer i de olika psalm- och sångböckerna.

Kommittén föreslog slutligen ett supplement med 69 nummer. Tanken var att det skulle avlösas av ett nytt efter viss tid, kanske fem–tio år.

Det aktuella betänkandet gick sedan ut på remiss vars resultat ledde till att Svenska kyrkans centralstyrelse utsåg en särskild arbetsgrupp med uppdrag att justera betänkande efter remissresultatets utfall.

Inför kyrkomötet 1986 hade 60 motioner som rörde psalmboksfrågorna kommit in. Efter nya justeringar och en omfattande debatt beslöt kyrkomötet den 29 augusti 1986 att anta den nya psalmboken.

(Avsnittet Vägen till 1986 års psalmbok bygger i sin helhet på skriften *Vår nya psalmbok* av Per Olof Nisser; Verbum 1987.)

Bilaga 4 Psalmanvändning i Svenska kyrkan

Som del av arbetet med en förstudie om psalmboken har en enkät utformats som syftar till att ge en första bild av hur psalmboken används i församlingarna. Enkäten är utformad för förstudiens behov. En mer omfattande och frekvensrelaterad inventering behöver göras efter det att beslut om revisionens närmare vägval har tagits. Enkäten utformades i januari 2020 och sändes därefter ut till mottagarna. Den preliminära analysen presenterades 2020-04-21.

Alla tretton stift finns representerade bland de som har svarat. Gudstjänsthandläggarna i stiftet har inkommit med förslag om fem församlingar i varje stift som anses representativa för stiftet, det vill säga 65 församlingar totalt. Av dessa har 45 svarat (ca 69 procent). Bland församlingarna finns glesbygd, landsbygd, småstad, mellanstor stad och storstad samt förorter representerade. I enkäten för anställda fanns 6 frågor, på 3 av frågorna gick det att markera flera alternativ, till 5 av frågorna gick det att skriva kommentar eller fritextsvar. I enkäten för kyrkomusiker ingick ytterligare 1 fråga. I enkäterna för ideella, körmedlemmar och ungdomsgrupp ingick 4 frågor. Alla grupper skulle dessutom uppge vilket stift och vilken församling de fanns i.

Enkäten och svaren

Antal som har svarat:

- Anställd: 120 st.
- Kyrkomusiker: 52 st.
- Ungdomsgrupp: 13 st.
- Kör: 127 st.
- Summa: 312 st.

Observera att bland dessa kan det finnas kyrkvårdar, som inte utgjorde en egen kategori. I enkäten ideell svarade sju personer, men några ideella har svarat i andra enkäter (detta har framkommit genom enskilda mail med frågor från de som svarat på enkäten).

Alla tretton stift finns representerade bland de som har svarat. Gudstjänsthandläggarna i stiftet har inkommit med förslag om 5 församlingar i varje stift som anses representativa för stiftet, det vill säga 65 församlingar totalt. Av dessa har 45 svarat (ca 69 procent). Fördelningen är (inom parentes anges hur många församlingar i respektive stift som svarat):

- Härnösand 100 procent (5), 25 svar
- Växjö 40 procent (2), 9 svar
- Västerås 40 procent (2), 5 svar
- Karlstad 80 procent (4), 23 svar
- Linköping 60 procent (3), 26 svar
- Göteborg 40 procent (2), 14 svar
- Stockholm 100 procent (5), 36 svar
- Strängnäs 60 procent (3), 8 svar
- Lund 20 procent (1), 11 svar
- Skara 100 procent (5), 55 svar
- Uppsala 80 procent (4), 24 svar
- Visby 60 procent (3), 43 svar
- Luleå 60 procent (3), 30 svar

3 personer har inte angett stift eller församling. Bland församlingarna finns glesbygd, landsbygd, småstad, mellanstor stad och storstad samt förorter representerade och denna representation finns även bland de som svarat, dock med viss slagsida för stadsförsamlingar.

I enkäten för anställda fanns 6 frågor, på 3 av frågorna gick det att markera flera alternativ, till 5 av frågorna var det möjligt att skriva kommentar eller fritextsvar. I enkäten för kyrkomusiker ingick

ytterligare 1 fråga. I enkäterna för ideella, körmedlemmar och ungdomsgrupp ingick 4 frågor. Alla grupper skulle dessutom uppge i vilket stift och vilken församling de hörde hemma.

Enkäten för ideella

I gruppen ”ideell” anser de flesta att det är bra att allt är samlat i en enda bok. En svarande uttrycker behov av psalmbok i digital form. Oftast är det den röda psalmboken som används och ofta tillägger i psalmboken (701–800). På frågan om vad som saknas svarar två tredjedelar att nyare musik och mer nutidsbaserad teologi saknas. En annan kommentar är att kyrkomötet behöver godkänna tillägget. Det gick att fylla i fler alternativ. 37,5 procent svarar att de vill ha en ny psalmbok, hälften säger att de inte vill ha ny psalmbok eller nya tillägg. Ingen svarar att de vill ha en ny bok.

Enkäten för ungdomsgrupp och kör

I gruppen ”ungdomsgrupp/kör” svarade de flesta att det främst är den röda psalmboken som används, ungefär hälften angav även att tillägget används och hälften att de använder lösa blad och agendor (flera alternativ kunde markeras). Några lägger till att de använder ”Ung psalm” eller kyrkomusikerns egenkomponerade psaltarpsalmer. På frågan om vad som saknas anger ungefär hälften nyare musik och mer nutidsbaserade texter. Av de 30 fritextsvar som finns på frågan om vad som saknas handlar 5 av kommentarerna att man vill ha mer lovsång. Några efterfrågar fler stämsånger och psalmer som kan arrangeras för kör. I 8 av kommentarerna efterfrågas nyare teman, såsom miljö och klimat samt relationen mellan människor, nyare melodier som även barn och ungdomar tycker om. På frågan om de vill ha en ny psalmbok svarar 45 procent att de varken vill ha ny psalmbok eller tillägg. 31 procent säger att de vill ha en ny psalmbok. 8 procent säger att de vill ha en ny bok. Även här gick det att skriva fritextsvar och det finns ca 80 kommentarer till denna fråga.

Enkäten för anställda

I enkäten för anställda framkommer det att, förutom gudstjänster, är det den diakonala verksamheten och vuxenverksamheter som använder psalmer i hög utsträckning (ca 76 procent respektive ca 71 procent). Det fanns möjlighet att utveckla svaret genom fritextsvar och där framgår att psalmer sjungs i självvårdande verksamhet, såsom enskilda samtal eller retreatar, samt vid olika typer av personalsamlingar, kyrkoråd etcetera. Förutom att anpassa psalmerna efter kyrkoåret (ca 85 procent) anpassas psalmvalet efter verksamheten (79 procent). På denna fråga var det möjligt att fylla i flera alternativ. Det fanns även möjlighet att kommentera.

Av kommentarerna att döma innebär verksamhetsanpassning att församlingsborna är med och väljer, till exempel att ungdomarna väljer psalmer, eller att den anställda som väljer gör så utifrån att det ska vara lätt att hänga med, invariant och lätt att förstå, till exempel för de som bor på äldreboendet eller de som har svenska som andraspråk.

Det är framför allt den röda psalmboken som används (ca 95 procent) och tillägget (ca 82 procent). Därutöver används främst Psalmer i 90- och 2000-talet (ca 64 procent) och lösa blad eller agendor (ca 54 procent). Det gick att fylla i flera alternativ samt att kommentera sitt svar. Bland kommentarerna märks tydligt att det som läggs till är lovsånger av olika slag, såsom OAS eller Hillsong.

På frågan om vad som saknas i psalmboken har alternativet ”nyare musik” fått flest svar (ca 65 procent). En mindre grupp eftersöker mer nutidsbaserade texter. Denna fråga gick att kommentera och det finns 34 fritextsvar, varav 8 svarar att de inte saknar något, 8 svarar att de saknar psalmer för kyrkliga handlingar, framför allt dop och vigsel. I 3 av kommentarerna lyfts att psalmboken behöver internationaliseras, både för att tydligare vara del av den världsvida kyrkan och för att kunna vara mer integrerande (såsom psalmer med uttryck från samiska traditioner eller psalmer på t ex syriska eller arabiska). Flera lyfter att psalmer särskilt anpassade för barn och unga saknas, några att de saknar fler fastepsalmer. På frågan om de vill ha en ny psalmbok svarar 45 procent att de vill ha en ny psalmbok, 17 procent att de vill ha ytterligare ett tillägg, 6 procent att de vill ha ytterligare en bok och 32 procent ingetdera. Till denna fråga finns 74 kommentarer. 19 av dem utgör motivering eller tankar till varför man inte vill ha en ny psalmbok, dels för att inte slösa resurser, dels för att den nuvarande täcker alla

behov – särskilt tillsammans med tilläggen – eller för att inte förlora det arbete som utmynnade i de 325 ekumeniska psalmerna.

Bland dem som vill ha en ny psalmbok är det flera som önskar revision av texter samt att det vore bra med en gallring då flera psalmer aldrig eller sällan sjungs. Några önskar fler tillägg, eventuellt genom att *Psalmer i 90-talet* slutar att användas. Bland dem som vill ha en revision i någon form, antingen genom en ny psalmbok eller genom fler tillägg, understryks i flera kommentarer vikten av lättare melodier och texter som människor kan förstå och relatera till.

Enkäten för kyrkomusiker

I enkäten för kyrkomusiker svarar 100 procent att psalmboken används i gudstjänsten, utöver detta har alternativen ungdomsverksamhet och vuxenverksamhet flest svar (64 procent respektive 53 procent; det gick att markera flera alternativ). På kommentar till denna fråga framkommer att det framför allt är kören som använder psalmer och detta gäller körer i alla åldrar. På frågan om hur psalmer väljs blir det tydligt att psalmer anpassas efter grupperna (75 procent) och efter kyrkoåret (98 procent). Även här gick det att fylla i flera alternativ. Det är framför allt den röda psalmboken som används (98 procent) och tillägget (87 procent). 70 procent har svarat att de använder *Psalmer i 90- och 2000-talet* och 49 procent att de använder agendor eller lösa blad. Det gick att fylla i flera alternativ. I kommentarerna märks att det framför allt är olika körarrangemang som används utöver de angivna alternativen.

Kyrkomusikerna efterlyser fler nutidsbaserade texter (56 procent), mer kyrkoårsanknutet (50 procent) och nyare musik (45 procent). Det gick att markera flera alternativ. Bland kommentarerna till denna fråga går det inte riktigt att gruppera svaren men kyrkomusikerna lyfter som det som märks även i enkäten för andra anställda, såsom fler vigselpsalmer, fler psalmer anpassade till barn, psalmer för arabisktalande och fler påskpsalmer. På frågan om de vill ha en ny psalmbok svarar 43 procent att de vill ha en ny psalmbok, medan 6 procent att de vill ha ett nytt tillägg, 8 procent att de vill ha en ny bok och 43 procent ingetdera. Det finns 38 fritextsvar till den här frågan. 19 av kommentarerna (47 procent) utvecklar resonemangen kring varför de inte vill ha en ny psalmbok, utan att den nuvarande fungerar, dels för att inte slösa resurser, dels för att det finns mycket kvar att upptäcka i nuvarande psalmbok. 14 av kommentarerna (37 procent) utvecklar varför de vill ha en ny psalmbok, framför allt att rensa och redigera 86 års psalmbok. Bland övriga kommentarer reflekteras det kring att *Psalmer i 2000-talet* mer innehåller ”solosånger” snarare än församlingssånger och att kyrkomötet måste godkänna tillägget. I enkäten för kyrkomusiker fanns en extra fråga som behandlade arbetslagets psalmbokskompetens. 50 procent svarar att kännedomen är begränsad och 36 procent att kännedomen är god.

Slutsatser

Programmet som användes för att skapa enkäterna och dess resultat skapar analys per enkät. I detta avsnitt går det nu att sammanfatta de fyra enkäterna, se vad som går att säga om dem sammantaget och dra upp riktlinjer utifrån vilka tendenser som går att skönja i materialet.

Bland fritextsvaren på frågan om man vill ha en ny psalmbok lyfter flera – sett till enkäterna sammantaget – att det är viktigt med en sammanhållen bok, både av praktiska skäl – såsom vad som får plats i kyrkbänken eller orgelläktaren – och av enhetliga skäl, hellre än att ha fler tillägg (24 av kommentarerna berör detta). Bland dem som svarat att de vill ha en ny psalmbok framkommer att många efterlyser en gallring bland nuvarande psalmer, att flera aldrig sjungs, att de är ålderdomliga, har svårt språk eller en teologi som inte går att ta till sig. Endast ett svar kommenterar att det vore olyckligt att behöva ändra psalmnummer. Ett förslag som anges är att behålla de 325 första, för att bevara den ekumeniska delen, för att sen gallra. Flera lyfter vikten av att tillägget med psalmer 701–800 godkänns av kyrkomötet. Bland de kommentarer som handlar om att inte vilja ha en ny psalmbok är det flera som berör att det är ett resursslöseri med en ny psalmbok, några nämner att processen med en ny handbok inte var bra och att man är orolig för ytterligare en liknande process.

Flera av kommentarerna, sett till alla fyra enkäter, behandlar sångbarheten: att melodierna är för svåra, i för högt tonläge, att psalmerna skulle behöva ackordanalys, möjlighet till stämsång eller text till alla verser under melodiraden i noterna. I listan av vilka psalmer som saknas är det tydligt att flera saknar vigselpsalmer framför allt, men även doppsalmer samt fastepsalmer. Som motivering till varför det

behövs nyare texter och musik nämns att fler barn och ungdomar ska kunna använda psalmboken i högre utsträckning. Många av kommentarerna betonar vikten av att upprätthålla en del av psalmboken i kulturarvs- och traditionsbevarande syfte.

Tolv av fritextsvaren nämner behovet av digitala lösningar i olika form, såsom tillgänglig digitalt, eller psalmboken i form av en app. Dock hade nog en specifik fråga behövt behandla digitala alternativ i explicita ordalag, för att tydligare få fram de tillfrågades åsikter angående detta. Andelen som har svarat att de använder lösa blad eller agendor istället för psalmbok vittnar om att det skulle vara gynnsamt om psalmboken fanns tillgänglig på fler sätt än i form av den röda boken.

Sammanfattningsvis går det att säga att enkäterna pekar på:

- Behov av en gallring, där flera psalmer som aldrig sjungs rensas ut (svaren pekar på behovet av en frekvensanalys för att ta fram ett mer exakt underlag).
- Revision av äldre psalmer, för att se över språk och teologi.
- Gallring, som skapar plats för att kunna införliva psalmer från andra böcker i den röda psalmboken, såsom från *Psalmer i 2000-talet* eller *Ung psalm*.
- Att kyrkomötet måste godkänna tillägget 701–800. Detta används i hög utsträckning och ingen av kommentarerna indikerar att en gallring och granskning skulle behöva föranleda ett sådant godkännande.
- Översyn av notbild, med möjlighet att lägga till mer fullödig ackordanalys samt att alla verser bör finnas under notraden och möjlighet till att ändra tonart skapas.
- Vidare utredningar om vilka digitala lösningar som efterfrågas.
